

Ἡ συνοδικότητα στὰ ὅρια τῆς ἐπισκοπῆς

Π. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΜΠΑΘΡΕΛΛΟΥ

*Σκοπὸς τῆς θεολογίας δὲν εἶναι νὰ δικαιώσει
τις ὑπάρχουσες ἐκκλησιαστικὲς δομὲς
ἀλλὰ νὰ τις ὑποβάλλει σὲ θεολογικὴ κριτικὴ.*

ι) Ἡ σημασία τῆς συνοδικότητος στὰ ὅρια τῆς ἐπισκοπῆς ὡς «καθολικῆς Ἐκκλησίας»

Ἡ συνοδικότητα ἀποτελεῖ «καύχημα ἡμῶν τῶν Ὁρθοδόξων». Ἦδη τὸν 19ο αἰῶνα ὁ μεγάλος Ρῶσος θεολόγος Aleksei Khomiakov ἔγραφε ὅτι, σὲ προφανῆ ἀντίθεση μὲ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, «ὁ Λατῖνος [δηλ. ὁ Ρωμαιοκαθολικός] διεκδικεῖ μία μορφή ἐνότητος τῆς Ἐκκλησίας στὴν ὁποία δὲν παραμένουν πιὰ ἴχνη τῆς ἐλευθερίας τοῦ χριστιανοῦ, καὶ ὁ Προτεστάντης ἐμμένει σὲ μία ἐλευθερία κατὰ τὴν ὁποία ἡ ἐνότητα τῆς Ἐκκλησίας ἐξαφανίζεται ἐντελῶς»¹. Ἀντίστοιχα, πρὶν ἀπὸ λίγα χρόνια ἓνας εὐσεβὴς ἱερέας, ἐκφράζοντας τὴν εὐρύτερη ἐκκλησιολογικὴ μας αὐτοσυνειδησία, ἰσχυριζόταν σὲ ὁμιλία τοῦ ὅτι στὸν Ρωμαιοκαθολικισμό ἔχουμε τὸν αὐταρχισμό τοῦ ἐνός (δηλαδὴ τοῦ πάπα), στὴν Ὁρθοδοξία τὴ δημοκρατία τῶν πολλῶν, ἐνῶ στὸν Προτεσταντισμὸ τὴν ἀναρχία τῶν πάντων. Σύμφωνα μὲ τὰ παραπάνω, ἡ συνοδικότητα ἀποτελεῖ κυρίαρχο χαρακτηριστικὸ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, στὴν ὁποία δὲν ἀποφασίζει ὁ ἓνας (Ρωμαιοκαθολικισμός), οὔτε ὁ καθένας (Προτεσταντισμός), ἀλλὰ ἡ ὅλη Ἐκκλησία ἐν συνόδῳ (Ὁρθοδοξία).

---

1. Βλ. τὸ κείμενό του «Some Remarks by an Orthodox Christian Concerning the Western Communion, on the Occasion of a Letter Published by the Archbishop of Paris», στὸ JAKIM B. and BIRD R. (eds.), *On Spiritual Unity: A Slavophile Reader* (New York: Lindisfarne Books, 1998), σ. 78. Τὸ ἀνωτέρω κείμενο πρωτοδημοσιεύτηκε στὴ Λειψία τὸ 1855 μὲ τὸν τίτλο *Quelques mots par un chretien orthodoxe sur les communions occidentales, à l'occasion d'un Mandement de Msgr. l' Archeveque de Paris*.

Παράλληλα μὲ τὴν ἐπισημάνση τῆς σημασίας τῆς συνοδικότητας, τὰ τελευταῖα χρόνια ἔχει ἐπίσης τονιστεῖ καὶ ἡ κεντρικὴ ἐκκλησιολογικὴ σημασία τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας, δηλαδή τῆς ἐπισκοπῆς. Ἡ τοπικὴ Ἐκκλησία δὲν ἀποτελεῖ (ἀτελές) τμῆμα τῆς οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας, ὅπως κατ' οὐσίαν ἰσχυρίζεται ἡ «universalist» ρωμαιοκαθολικὴ ἐκκλησιολογία, ἀλλὰ πλήρη ἐκκλησία. Σ' αὐτὴν ἄλλωστε ὑπάρχει ὁ ὅλος Χριστός, τὸν ὁποῖο συναντοῦμε κυρίως κατὰ τὴν τέλεση τοῦ μυστηρίου τῆς Θεῆς Εὐχαριστίας. Ἡ καθολικότητα τῆς Ἐκκλησίας (στὴν ὁποία ὁ Khomiakon ἀναφερόταν μὲ τὸν περιφρημο ὄρο «sobornost») ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ ὄχι μόνο τῆς οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ καὶ τῆς καθὲ ἐπισκοπῆς².

Παρὰ ὅμως τὰ ὅσα κατὰ καιροὺς λέγονται καὶ γράφονται γιὰ τὴ σημασία τῆς συνοδικότητας ἀπὸ τὴ μία καὶ τῆς ἐπισκοπῆς ὡς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τὴν ἄλλη, πολὺ λίγα ἔχουν γραφεῖ γιὰ τὴ σχέση αὐτῶν τῶν δυό, δηλαδή γιὰ τὴ συνοδικότητα στὰ ὅρια τῆς ἐπισκοπῆς. Συνήθως οἱ ἀναφερόμενες στὴ συνοδικότητα συζητήσεις περιορίζονται στὶς σχέσεις τῶν ἐπισκόπων-ἐπικεφαλῆς τῶν ἐπισκοπῶν τῶν αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν καθὼς καὶ στὶς σχέσεις τῶν αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν μεταξύ τους. Εἶναι ὅμως, νομίζω, εὐνόητο ὅτι δὲν μπορεῖ νὰ λειτουργήσει σωστὰ ἡ συνοδικότητα στὸ χῶρο μιᾶς αὐτοκέφαλῆς Ἐκκλησίας, ἢ στὴν οἰκουμενικὴ Ἐκκλησία γενικότερα, ἐὰν αὐτὴ δὲν ριζώνει στὴ συνοδικότητα τῶν ἐπὶ μέρους ἐπισκοπῶν, οἱ ὁποῖες συναποτελοῦν τὶς παραπάνω Ἐκκλησίες. Τὸ κείμενο ποὺ ἀκολουθεῖ ὑποστηρίζει ὅτι, παρὰ τὶς περὶ τοῦ ἀντιθέτου διακηρύξεις, στὸ χῶρο, γιὰ παράδειγμα, τῶν ἐπισκοπῶν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ὑπάρχει σοβαρὸ ἔλλειμμα συνοδικότητας.

Γιὰ νὰ καταδειχθεῖ τὸ ἀληθές τοῦ ἀνωτέρω ἰσχυρισμοῦ θὰ ἐπιχειρήσουμε καταρχὰς μιὰ ἱστορικὴ ἀναδρομὴ στὶς ἀπαρχὲς τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς συνοδικότητάς της. Συγκεκριμένα, θὰ ἀναφεροῦμε στὸ συλλογικὸ καὶ συνοδικὸ χαρακτηριστὴρα διαποίμανσης ποὺ χαρακτήριζε τὴν ἀρχαία Ἐκκλησία καθὼς καὶ στὶς συνόδους τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων. Ἡ ἱστορικὴ αὐτὴ ἀναδρομὴ θὰ μᾶς βοηθήσει νὰ παρουσιάσουμε τὴ θεολογία τῆς συνοδικότητας ὅπως αὐτὴ σαρκώθηκε μὲ τρόπο κλασσικὸ στὴ ζωὴ τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Μετὰ ἀπ' αὐτὸ θὰ συγ-

2. Γιὰ τὴν ἐκκλησιολογικὴ πληρότητα τῆς ἐπισκοπῆς, βλ. γιὰ παράδειγμα, ΖΗΖΙΟΥΛΑΣ Ι., *Ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ θεῖᾳ εὐχαριστίᾳ καὶ τῷ ἐπισκόπῳ κατὰ τοὺς τρεῖς πρώτους αἰῶνας* (Ἀθῆναι Γρηγόρης, 1990²) καὶ ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ J., «Episkope and Episcopos in the Early Church: A Brief Survey of the Evidence», στὸ *Episcopate and Episcopate in Ecumenical Perspective* (Faith and Order Paper 102; World Council of Churches, Geneva, 1980), σσ. 30-42.

κρίνουμε τὸ συνοδικὸ ἦθος καὶ τὶς ἀντίστοιχες πρακτικὲς τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας μὲ μεταγενέστερες ἐξελίξεις καὶ κυρίως μὲ ὅ,τι ἐπικρατεῖ σήμερον στὶς ἐπισκοπὲς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ἀπὸ τὸ κείμενό μας τέλος θὰ προκύψουν ὀρισμένες προτάσεις θεσμικοῦ χαρακτῆρα ποὺ θὰ μᾶς βοηθήσουν, ἐλπίζω, νὰ γίνουμε αὐτὸ ποὺ καυχόμαστε ὅτι εἴμαστε.

ii) Ἡ συλλογικὴ - συνοδικὴ μορφή διαποιήμανσης τῶν ἐπισκοπῶν στὴν ἀρχαία Ἐκκλησία

Στὴν ἀρχαία Ἐκκλησία, ἡ διοίκηση καὶ διαποιήμανση τῆς ἐπισκοπῆς εἶχε χαρακτηριστὴ συλλογικὴ, καὶ συνεπῶς συνοδική. Ὅπως γνωρίζουμε ἀπὸ πολλαπλὲς μαρτυρίες, οἱ Ἐκκλησίαι ποὺ ἴδρυσαν οἱ ἀπόστολοι δὲν διαποιμαίνονταν πρωτίτως ἀπὸ ἓνα πρόσωπο, ἀλλὰ συλλογικὰ ἀπὸ τοὺς πρεσβυτέρους/ἐπισκόπους. Ἄς δώσουμε μερικὰ μόνο σχετικὰ παραδείγματα³.

Σύμφωνα μὲ μαρτυρία τοῦ Λουκᾶ, στὴν περιοχή τῆς Ἀντιόχειας τῆς Συρίας οἱ Παῦλος καὶ Βαρνάβας χειροτόνησαν «πρεσβυτέρους κατ' Ἐκκλησίαν»⁴. Στὴν *Α΄ Πρὸς Θεσσαλονικεῖς* ὁ Ἀπόστολος Παῦλος παραγγέλλει στοὺς πιστοὺς «εἰδέναι τοὺς κοπιώντας ἐν ὑμῖν καὶ προϊσταμένους ὑμῶν ἐν Κυρίῳ καὶ νοθευοῦντας ὑμᾶς»⁵. Στὴν *Πρὸς Φιλιππησίους* ὁ ἴδιος Ἀπόστολος ἀπευθύνεται πᾶσι τοῖς ἀγίοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τοῖς οὖσιν ἐν Φιλίπποις σὺν ἐπισκόποις καὶ διακόνοις⁶. Ὁ ἴδιος μάλιστα ὁ Παῦλος, καὶ πάλι σύμφωνα μὲ σχετικὴ μαρτυρία τοῦ Λουκᾶ, καθὼς πορευόταν πρὸς τὰ Ἱεροσόλυμα, σταμάτησε στὴ Μίλητο καὶ κάλεσε τοὺς πρεσβυτέρους/ἐπισκόπους τῆς Ἐφέσου γιὰ νὰ τοὺς ἀποχαιρετίσει⁷. Ἀπὸ τὰ παραπάνω καθίσταται προφανὲς ὅτι οἱ Ἐκκλησίαι ποὺ ἰδρύθηκαν ἀπὸ

3. Ἡ παρακάτω ἀνάλυση διευκολύνθηκε σημαντικὰ ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ SULLIVAN F., S.J., *From Apostles to Bishops: The Development of the Episcopacy in the Early Church* (New York: The Newman Press, 2001). Πολλὰ ἀπὸ τὰ θέματα ποὺ θίγονται ἐδῶ τὰ συζητῶ καὶ στὸ BATHRELLOS D., «Church, Eucharist, Bishop: The Early Church in the Ecclesiology of John Zizioulas», στὸ Douglas H. Knight (ed.), *The Theology of John Zizioulas: Personhood and the Church* (England: Ashgate, 2007), σσ. 133-45.

4. *Πράξεις τῶν Ἀποστόλων*, 14. 23.

5. *Α΄ Πρὸς Θεσσαλονικεῖς*, 5. 12.

6. *Πρὸς Φιλιππησίους*, 1.1.

7. *Πράξεις τῶν Ἀποστόλων*, 20. 17-38. Ὅπως γνωρίζουμε, ὁ Λουκᾶς ἀναφέρει ὅτι ὁ Παῦλος κάλεσε τοὺς πρεσβυτέρους τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἐφέσου (στ. 17), τοὺς ὁποίους στὴ συνέχεια ὁ Παῦλος ἀποκαλεῖ «ἐπισκόπους» (στ. 28).

τὸν Παῦλο ἢ πὸς σχετιζόνταν μὲ τὴν ἱεραποστολική του δραστηριότητα διαποιμαίνονταν συλλογικά ἀπὸ ἓνα σῶμα πρεσβυτέρων/ἐπισκόπων.

Τὸ ἴδιο μπορεῖ γενικά νὰ εἰπωθεῖ καὶ γιὰ ὅλες τὶς ἄλλες Ἐκκλησίες τῆς ἀποστολικῆς περιόδου γιὰ τὶς ὁποῖες ἔχουμε μαρτυρίες. Ἡ μοναδική περίπτωση κατὰ τὴν ἀποστολική περίοδο ὅπου ἓνας ἐκ τῶν ποιμένων μιᾶς τοπικῆς Ἐκκλησίας διακρίνεται ἀπὸ τοὺς ὑπολοίπους εἶναι ἐκείνη τῶν Ἱεροσολύμων, ὅπου ὁ Ἰάκωβος παρουσιάζεται νὰ κατέχει ἐξέχουσα θέση μεταξὺ τῶν πρεσβυτέρων τῆς ἐν λόγῳ Ἐκκλησίας. Ὡστόσο, εἶναι ἀνάγκη ἐδῶ νὰ προσεχθεῖ ὅτι καὶ ἡ Ἐκκλησία τῶν Ἱεροσολύμων ποιμαίνονταν συλλογικά, ἀπὸ τὸν Ἰάκωβο καὶ τοὺς πρεσβύτερους. Ὅταν, γιὰ παράδειγμα, ὅπως διαβάζουμε στὶς *Πράξεις*, ὁ Παῦλος ἐπισκέπτεται τὸν Ἰάκωβο, παρευρίσκονται, μαζὶ μὲ τὸν Ἰάκωβο, ὅλοι οἱ πρεσβύτεροι. Ἡ συζήτηση πὸς ἀκολουθεῖ δὲν εἶναι μεταξὺ τοῦ Ἰακώβου καὶ τοῦ Παύλου, ἀλλὰ μεταξὺ τοῦ Ἰακώβου καὶ τῶν πρεσβυτέρων ἀπὸ τὴ μία (οἱ ὁποῖοι ἀπευθύνονται στὸν Παῦλο χρησιμοποιώντας τὸ πρῶτο πρόσωπο τοῦ πληθυντικοῦ), καὶ τοῦ Παύλου ἀπὸ τὴν ἄλλη. Εἶναι προφανές ὅτι ὁ Ἰάκωβος καὶ οἱ πρεσβύτεροι συμβουλεύουν τὸν Παῦλο μιλώντας καὶ λειτουργώντας συλλογικά, ὡς ἓνα σῶμα⁸.

Σύμφωνα μὲ τὶς ὑπάρχουσες μαρτυρίες, κατὰ τὴν πρώιμη μετά-ἀποστολική ἐποχή, ἡ κατάσταση παραμένει κατὰ βάσιν ἡ ἴδια⁹. Ἐτσι, ἡ *Πρὸς Ἑβραίους* ἀναφέρεται στοὺς «ἡγουμένους» τῆς κοινότητος στὴν ὁποία ἀπευθύνεται ἡ ἐπιστολή¹⁰ καὶ παρακινεῖ τοὺς πιστοὺς νὰ τοὺς ὑπακούουν¹¹ – δὲν ὑπάρχει ἔνδειξη ὅτι κάποιος ἀπὸ τοὺς προαναφερθέντες «ἡγουμένους» ὑπερεῖχε τῶν ὑπολοίπων. Στὴν *Α΄ Πέτρου*, ὁ «συμπρεσβύτερος» συγγραφέας ἀπευθύνεται στοὺς πρεσβύτερους τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης καὶ τοὺς παραγγέλλει νὰ ποιμαίνουν τὸ ποίμνιο «ἐπισκοποῦντες»¹². Ἐπίσης, ἡ *Ἐπιστολή Ἰακώβου* ἀναφέρεται στοὺς «πρεσβύτερους τῆς Ἐκκλησίας»¹³.

8. *Πράξεις*, 21. 18-25. Περισσότερα ἐπ' αὐτοῦ θὰ ποῦμε παρακάτω ἀναφερόμενοι στὴν ἐπονομαζόμενη «ἀποστολική σύνοδο».

9. Ὁ Raymond Brown ὀνομάζει τὴν περίοδο αὐτὴ «subapostolic» καὶ τοποθετεῖ τὴν ἔναρξη τῆς τὸ 67 μ.Χ., ὅταν ὁ Πέτρος, ὁ Παῦλος, καὶ ὁ Ἰάκωβος, γιὰ τὴ δράση τῶν ὁποίων ἔχουμε σαφεῖς μαρτυρίες, ἀπομακρύνονται ἀπὸ τὸ προσκήνιο· βλ. σχετικὰ στὸ BROWN R., *The Churches the Apostles Left Behind* (New York: Paulist Press, 1984), σσ. 13-16.

10. *Πρὸς Ἑβραίους*, 13. 7, 17, καὶ 24.

11. *Πρὸς Ἑβραίους*, 13. 17.

12. *Α΄ Πέτρου*, 5. 1-3.

13. *Ἐπιστολή Ἰακώβου*, 5. 14.

Στις έπονομαζόμενες ποιμαντικές έπιστολές διαφαίνεται ουσιαστικά ή ίδια κατάσταση. Σύμφωνα με την εικόνα που μᾶς δίνουν τὰ κείμενα αὐτῶν τῶν έπιστολῶν, οἱ Τιμόθεος καὶ Τίτος δὲν εἶναι μόνιμοι «έπίσκοποι» τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἐφέσου καὶ τῆς Κρήτης αντίστοιχα, ἀλλὰ συνεργάτες τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, που παραμένουν στίς ἀνωτέρω Ἐκκλησίες *προσωρινά*¹⁴, με σκοπό, μεταξύ ἄλλων, νὰ χειροτονήσουν πρεσβύτερους γιὰ τίς Ἐκκλησίες¹⁵. Εἶναι ἐμφανές καὶ στίς έπιστολές αὐτές ὅτι ἡ διαποίμανση τῶν ἐκκλησιῶν ἀσκεῖται συλλογικά ἀπὸ τοὺς μόνιμα ἐγκατεστημένους σ' αὐτές πρεσβύτερους/έπισκόπους¹⁶.

Ἡ μόνη ἔνδειξη γιὰ πιθανολογούμενη ὑπαρξη ἑνός, διακρινόμενου ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους, ποιμένα σὲ τοπικὴ Ἐκκλησία τὴν περίοδο αὐτὴ εἶναι, σύμφωνα με ὀρισμένους εἰδικούς, ὁ Διοτρεφής τῆς Γ' Ἐπιστολῆς Ἰωάννου. Εἶναι ὡστόσο ἀξιοσημείωτο ὅτι ὁ «πρεσβύτερος» συγγραφέας τῆς έπιστολῆς θεωρεῖ ὅτι ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ τὸν ἐλέγξει καὶ νὰ τὸν ἐπιπλήξει¹⁷.

Τὰ πράγματα παραμένουν, ἀπ' ὅ,τι φαίνεται, ἐν πολλοῖς τὰ ἴδια καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴ που βρίσκεται ἀμέσως μετὰ ἀπὸ ἐκείνην τῆς συγγραφῆς τῶν βιβλίων τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἔτσι, στὰ δυὸ ἀπὸ τὰ τρία προωιότερα μετακαινοδιαθηκικά κείμενα, δηλαδή στὴν Α' Κλήμεντος καὶ στὴ Διδαχή, εἶναι ἐμφανές ὅτι οἱ Ἐκκλησίες που συνδέονται μ' αὐτὰ διοικοῦνται συλλογικά ἀπὸ πρεσβύτερους/έπισκόπους.

Ἡ Α' Κλήμεντος γράφηκε κατὰ πάσα πιθανότητα γύρω στὰ τέλη τοῦ 1ου μ.Χ. αἰῶνα. Ἡ έπιστολὴ δὲν ἀναφέρει τὸ συγγραφέα της –τὸ ὄνομα Κλήμης προκύπτει ἀπὸ μεταγενέστερη παράδοση. Ὁ ἐπίσης παραδοσιακὸς ἰσχυρισμὸς ὅτι ὁ Κλήμης ἀποτελεῖ τὸν τρίτο κατὰ σειρά ἐπίσκοπο Ρώμης εἶναι πιθανότατα ἀναχρονιστικὸς καὶ ἐσφαλμένος, διότι, ὅπως ὑποστηρίζουν οἱ περισσότεροι εἰδικοί, τὴν περίοδο αὐτὴ καὶ πιθανότατα μέχρι τὰ μέσα τοῦ 2ου αἰῶνα ἢ ἀκόμα καὶ τίς πρώτες δεκαετίες τοῦ 3ου αἰῶνα ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρώμης δὲν εἶχε ἐπί-

14. Βλ. Β' Πρὸς Τιμόθεον, 4, 9, 11, 13, καὶ Πρὸς Τίτον, 3, 12.

15. Βλ. π.χ. Πρὸς Τίτον 1.5 («ἵνα ... καταστήσης κατὰ πόλιν πρεσβυτέρους»), καὶ Α' Πρὸς Τιμόθεον, 3, 1-7, ὅπου ὁ συγγραφέας δίνει στὸν Τιμόθεο ὁδηγίες γιὰ τὰ προσόντα ὄσων πρόκειται νὰ χειροτονηθοῦν ἐπίσκοποι (/πρεσβύτεροι).

16. Βλ. στὴν Α' Πρὸς Τιμόθεον, 3, 1-13 (ὅπου φαίνεται ὅτι ἔχουμε δυὸ τάξεις ποιμένων, τοὺς ἐπισκόπους καὶ τοὺς διακόνους), καὶ στὴν Πρὸς Τίτον, 1, 5-9, ὅπου οἱ ὄροι πρεσβύτερος καὶ ἐπίσκοπος ἀναφέρονται στὰ ἴδια πρόσωπα.

17. Γ' Ἐπιστολὴ Ἰωάννου, 9-10 καὶ 1.

σκοπο¹⁸. Είναι έν προκειμένω χαρακτηριστικό ότι την έν λόγω έπιστολή δέν τήν άπευθύνει κάποιος προεστώς τής Έκκλησίας τής Ρώμης στην Έκκλησία τής Κορίνθου αλλά «ή έκκλησία του Θεού ή παροικουσα Ρώμην τή έκκλησία του Θεού τή παροικούση Κόρινθον»¹⁹.

Όπως συνάγεται από την Α΄ Κλήμεντος, ή Έκκλησία τής Κορίνθου στα τέλη του Ιου αιώνα ποιμαινόταν συλλογικά από τους πρεσβυτέρους/έπισκόπους. Ό συγγραφέας τής έπιστολής αναφέρει ότι οι άπόστολοι κατά χώρας ούν και πόλεις ... καθίστανον ... έπισκόπους και διακόνους τών μελλόντων «πιστεύειν»²⁰. Συμβουλεύει τους παραλήπτες τής έπιστολής νά είναι «ύποτασσόμενοι τοις ήγουμένοις ύμών και τιμήν τήν καθήκουσαν άπονέμοντες τοις παρ' ύμιν πρεσβύτεροις»²¹. Επίσης αναφέρεται στους πρεσβύτερους πού προσέφεραν «τά δώρα τής έπισκοπής»²², δηλαδή τελούσαν τó μυστήριο τής θείας εύχαριστίας²³. Τέλος, είναι έμφανής ή δύναμη τών πιστών τής Κορίνθου, ή κατάχρηση τής όποίας όδήγησε στην άπομάκρυνση τών πρεσβυτέρων τής Έκκλησίας τους.

18. Ό Ρωμαιοκαθολικός DUFFY E. ύποστηρίζει ότι τόν 1ο μ.Χ. αιώνα δέν ύπήρχε έπίσκοπος στη Ρώμη (*Saints and Sinners: A History of the Popes* (Yale: Yale University Press, 1997), σ. 7). Ό επίσης Ρωμαιοκαθολικός και Καθηγητής του Γρηγοριανού Πανεπιστημίου τής Ρώμης SULLIVAN F. σημειώνει ότι «οί ύπάρχουσες μαρτυρίες δείχνουν ότι ή Έκκλησία τής Ρώμης καθοδηγούνταν από κολλέγιο πρεσβυτέρων, και όχι από έναν έπίσκοπο, για τουλάχιστον άρκετές δεκαετίες του δευτέρου αιώνα» (*From Apostles to Bishops*, σσ. 221-2). Σύμφωνα με τόν LAMPE P., ό πρώτος έπίσκοπος Ρώμης ήταν ό Βίκτωρ (189-198 μ.Χ.) (βλ. *Die stadtrömischen Christen in den ersten beiden Jahrhunderten* (Tubingen: Paul Siebeck, 1987), σσ. 333-4). Ό BRENT A. ύποστηρίζει ότι ό πρώτος έπίσκοπος Ρώμης πρέπει νά τοποθετηθεί χρονικά λίγο πριν από τά μέσα του 3ου αιώνα (*Hippolytus and the Roman Church in the Third Century: Communities in Tension Before the Emergence of a Monarch-Bishop* (Leiden: Brill, 1995), σσ. 412-56).

19. Για τó κείμενο, βλ. HOLMES M. (ed. and trans.), *The Apostolic Fathers: Greek Texts and English Translations*, 3rd edn. (Michigan: Baker Academic, 2007), σ. 44.

20. Α΄ Κλήμεντος, 42. 4, στο HOLMES, *The Apostolic Fathers*, σ. 100.

21. Α΄ Κλήμεντος, 1. 3, στο HOLMES, *The Apostolic Fathers*, σ. 46.

22. Αύτη είναι μία από τις πολλές μαρτυρίες πού βεβαιώνουν ότι ό πρεσβύτερος δέν κατέστη «ιερέας κατά τόν τρίτο αιώνα, όπως ένίοτε ύποστηρίζεται, αλλά ήταν προεστώς τής εύχαριστίας έξαρχής. Περισσότερα επ' αύτου βλ. στο BATHRELLOS, «Church, Eucharist, Bishop: The Early Church in the Ecclesiology of John Zizioulas», *passim*. Βλ. επίσης παρακάτω την ύποσημείωση 31.

23. Α΄ Κλήμεντος, 44. 1-6, στο HOLMES, *The Apostolic Fathers*, σσ. 103-4. Ό συγγραφέας τής έπιστολής αναφέρεται στον άρχιερέα, τους ιερείς, και τους λευίτες τής Παλαιάς Διαθήκης (40. 5, στο HOLMES, *The Apostolic Fathers*, σ. 98), αλλά δέν αναφέρει κάποια αντίστοιχη τριμερή διαίρεση τών ποιμένων τής Έκκλησίας είτε τής Ρώμης είτε τής Κορίνθου.

Ἡ ἴδια περίπου μὲ τὴν παραπάνω ἐκκλησιολογικὴ κατάσταση περιγράφεται καὶ στὴ *Διδαχή*, ἡ ὁποία κατὰ πάσα πιθανότητα συντάχθηκε γύρω στὸ 110-120 μ.Χ.²⁴. Ὁ συγγραφέας τῆς γράφει στὰ μέλη τῆς κοινότητας στὴν ὁποία ἀπευθύνεται²⁵ «χειροτονήσατε οὖν ἑαυτοῖς ἐπισκόπους καὶ διακόνους»²⁶. Ἐπίσης ἀναφέρει ὅτι οἱ προφῆτες τῆς κοινότητας εἶναι οἱ ἀρχιερεῖς τῆς («αὐτοὶ γὰρ εἰσιν οἱ ἀρχιερεῖς ὑμῶν»)²⁷. Ὅπως βλέπουμε, καὶ ἐδῶ γίνεται ἀναφορὰ σὲ περισσότερους ἀπὸ ἕναν ἐπισκόπους καὶ ἐπιπλέον σὲ περισσότερους ἀπὸ ἕναν ἀρχιερεῖς. Ἡ *Διδαχή* ἐξάλλου ἀναδεικνύει μὲ μεγάλη σαφήνεια τὸν κεντρικὸ ρόλο τῆς ἐπισκοπῆς ἤδη κατὰ τὴν πρώιμη αὐτὴ ἐποχὴ. Ἡ ἐπισκοπὴ δὲν ὑπόκειται στοὺς περιοδεύοντες ἀποστόλους καὶ προφῆτες, ἀλλὰ ἀντίθετα καλεῖται νὰ τοὺς κρίνει καὶ εἴτε νὰ τοὺς δεχθεῖ μὲ τὸν πρέποντα σεβασμὸ εἴτε, ἐὰν ἀποδειχθοῦν ψευδαπόστολοι καὶ ψευδοπροφῆτες, νὰ τοὺς ἀπορρίψει²⁸. Ἡ *Διδαχή* λοιπὸν μᾶς δίνει μαρτυρίες καὶ γιὰ τὴ συνοδικὴ λειτουργία τῆς ἐπισκοπῆς καὶ γιὰ τὴν ἐκκλησιολογικὴ τῆς πληρότητα.

Φτάνουμε αἰσίως στὸν Ἰγνάτιο. Ὁ Ἰγνάτιος γράφει τὶς περιφημὲς ἐπιστολές του στὶς ἀρχὲς τοῦ 2ου αἰῶνα²⁹. Στὶς ἐπιστολὲς αὐτὲς εἶναι γιὰ πρώτη φορὰ ἐμφανεῖς οἱ γνωστοὶ σ' ἐμᾶς «τρεῖς βαθμοὶ τῆς ἱερωσύνης», ὁ ἐπίσκοπος³⁰, ὁ

24. Αὐτὴ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Niederwimmer, ὁ ὁποῖος παρουσιάζει καὶ τὶς ἀπόψεις πολλῶν ἄλλων μελετητῶν, οἱ ὁποῖοι τοποθετοῦν τὴ συγγραφὴ τῆς *Διδαχῆς* ἀπὸ τὸν 1ο ἕως καὶ τὸν 3ο αἰῶνα· βλ. NIEDERWIMMER K., *The Didache*, trans. by Linda M. Maloney (Minneapolis: Fortress Press, 1998), σσ. 52-3. Ὁ ἴδιος συγγραφέας θεωρεῖ ὡς πιθανοὺς τόπους προέλευσης τῆς ἐπιστολῆς τὴν Παλαιστίνη, τὴ Συρία, καὶ τὴν Αἴγυπτο (στὸ ἴδιο, σσ. 53-4).

25. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ NIEDERWIMMER, ὁ συγγραφέας τῆς *Διδαχῆς* ἀπευθύνεται στὴν ὅλη ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα, τὴν ὁποία καλεῖ νὰ ἐκλέξει (αὐτὴ εἶναι ἐδῶ ἡ ἔννοια τοῦ ῥήματος «χειροτονῶ») τοὺς ἐπισκόπους καὶ τοὺς διακόνους τῆς (*The Didache*, σ. 200).

26. *Διδαχή*, 15. 1, HOLMES, *The Apostolic Fathers*, σ. 366.

27. *Διδαχή*, 13. 3, στὸ HOLMES, *The Apostolic Fathers*, σ. 364. Ὁ ΦΕΙΔΑΣ Β. μὲ βάση τὴν παραπάνω ἀλλὰ καὶ ἄλλες μαρτυρίες ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ ἐπίσκοποι προήλθαν ἀπὸ τὴν τάξη τῶν προφητῶν [βλ. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, Α'* (Ἀθῆνα, 1992), σσ. 59-113]. Δὲν ἔχουμε ἐδῶ τὴ δυνατότητα νὰ συζητήσουμε τὴν παραπάνω ἄποψη.

28. Βλ. κυρίως *Διδαχή* 11, 12, καὶ 13 στὸ HOLMES, *The Apostolic Fathers*, σσ. 360-4.

29. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐπικρατοῦσα ἄποψη, τὴν ὁποία ὑποστήριξε πρόσφατα μὲ πειστικὸ τρόπο καὶ ὁ SCHOEDEL W. [*Ignatius of Antioch: A Commentary on the Letters of Ignatius of Antioch* (Philadelphia: Fortress Press, 1985), σσ. 3-7], ἡ ἀuthεντικὴ συλλογὴ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἰγνατίου εἶναι ἡ «μεσαῖα», στὴν ὁποία καὶ παραπέμπουμε.

30. Ὅρισμένοι ἱστορικοὶ, ἰδίως παλαιότερων ἐποχῶν, ὑποστηρίζουν ὅτι μαρτυρίες γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἐπισκόπου ὑπάρχουν καὶ πρὸ τοῦ Ἰγνατίου. Ὁ Lemaire, γιὰ παράδειγμα, θεωρεῖ ὅτι ὁ Ἰάκωβος, ὁ Φίλιππος στὴν Καισάρεια (*Πράξεις*, 21.8), ὁ πρεσβύτερος-συγγραφέας τῆς Β' καὶ

πρεσβύτερος, και ὁ διάκονος³¹. Ὁ Ἰγνάτιος ἀναφέρεται συχνὰ στὸν ἐπίσκοπο, στὸ κῦρος του, καὶ στὶς ἀρμοδιότητές του. Συνήθως ὁμως βλέπει τὸν ἐπίσκοπο καὶ τοὺς πρεσβυτέρους στὴν ἐνότητά τους, ὡς ἓνα σῶμα. Ἄς δώσουμε μερικὰ παραδείγματα.

Στὴν *Πρὸς Ἐφεσίους* ὁ Ἰγνάτιος γράφει ὅτι «τὸ ... πρεσβυτέριον ... οὕτως συνήρμοσται τῷ ἐπισκόπῳ ὡς χορδαὶ κιθάρα»³² καὶ παραγγέλλει στοὺς πιστοὺς νὰ εἶναι ὑποτασσόμενοι τῷ ἐπισκόπῳ καὶ τῷ πρεσβυτερίῳ³³. Στὴν *Πρὸς Μάγνητας* γράφει στοὺς πιστοὺς: «ἐνώθητε τῷ ἐπισκόπῳ καὶ τοῖς προκαθημένοις»³⁴ καὶ «ἄνευ τοῦ ἐπισκόπου καὶ τῶν πρεσβυτέρων μηδὲν πράσσετε»³⁵. Στὴν *Πρὸς Τραλλιανούς* σημειώνει: «ἄνευ τοῦ ἐπισκόπου μηδὲν πράσσειν ὑμᾶς, ἀλλ' ὑποτάσσεσθε καὶ τῷ πρεσβυτερίῳ»³⁶. Παρακάτω σημειώνει ὅτι «ὁ χωρὶς ἐπισκόπου

Γ' Ἰωάννου, οἱ Γάιος καὶ Διοτρεφῆς σὶς ἴδιες ἐπιστολές, οἱ ἄγγελοι τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Ἀποκάλυψης καὶ πιθανότατα ὁ Κλήμης Ρώμης ... δὲν φέρουν μὲν τὸν τίτλο τοῦ «ἐπισκόπου», ἐκπληρώνουν ὁμως τὴ λειτουργία του (LEMAIRE A., *Les ministeres aux origines de l'Église* (Paris: Cerf, 1971, σ. 194; Ὁ Lemaire παραπέμπει καὶ στὸ ἔργο τοῦ ΚΟΝΙΔΑΡΗ Γ., *Περί τῆς φερομένης διαφορᾶς μορφῶν ἐν τῷ πολιτεύματι τοῦ ἀρχικοῦ Χριστιανισμοῦ* 34-156 μ.Χ.: Πορίσματα φιλολογικῆς καὶ ἱστορικῆς ἐρεύνης (Ἀθήνα, 1959²). Παρόμοιες ἀπόψεις διατύπωσε πρόσφατα μὲ μὴ πειστικὸ τρόπο ὁ JONES D., O.P., στὸ ἄρθρο του Was there a bishop of Rome in the First Century, *New Blackfriars*, 80 (1999), σσ. 128-43. Ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν νεώτερων ἱστορικῶν ὡστόσο ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἐπικράτηση τοῦ ἐπισκόπου-ἐπικεφαλῆς τῆς ἐπισκοπῆς ἀποτελεῖ μεταγενέστερο φαινόμενο. Αὐτὸ πού θὰ μπορούσε νὰ εἰπωθεῖ εἶναι ὅτι ὄντως σὲ κάποιες περιπτώσεις ἔχουμε ἀναφορὲς σὲ ποιμένες πού διακρίνονται ἐναντι τῶν ὑπολοίπων, καὶ ὅτι αὐτὸ ἀποτελεῖ κατὰ πάσα πιθανότητα παράγοντα πού συνέβαλε στὴ διαμόρφωση καὶ τὴν ἐπικράτηση τοῦ ἐπισκοπικοῦ βαθμοῦ τῆς ἱερωσύνης. Γενικὰ ὁμως, ὅπως παρατηρεῖ καὶ ὁ Ζηζιούλας, ὁ ἐπίσκοπος ἐμφανίζεται ἱστορικὰ ὅταν ξεχωρίζει ἓνας ἀπὸ τοὺς πρεσβυτέρους ἢ ἐπισκόπους γιὰ νὰ καταστῆ ὁ «ἐπίσκοπος» (ΖΙΖΙΟΥΛΑΣ, «Episkopé and Episcopos in the Early Church», σ. 33 (ἡ ἔμφαση εἶναι τοῦ συγγραφέα).

31. Ὁ Ἰππόλυτος στὴν *Ἀποστολικὴ Παράδοση* (8.2), ἐπισημαίνει ὅτι ὁ διάκονος, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν ἐπίσκοπο καὶ τοὺς ἱερεῖς, δὲν ἔχει ἱερωσύνη, προφανῶς ἐπειδὴ δὲν μπορεῖ νὰ τελήσει τὸ μυστήριό τῆς θείας εὐχαριστίας. Ἐὰν θεωρήσουμε ὅτι ἡ βασικὴ διάκριση στὴν Ἐκκλησία εἶναι ἐκεῖνη μεταξὺ τῶν ποιμένων πού τελοῦν τὴν εὐχαριστία ἀπὸ τὴ μία καὶ τῶν ὑπόλοιπων πιστῶν ἀπὸ τὴν ἄλλη, γίνεται ἀφενὸς φανερὴ ἡ μεγάλη ἀπόσταση πού χωρίζει τὸν πρεσβύτερο - ἱερέα ἀπὸ τὸν διάκονο, καὶ ἀφετέρου τὸ πόσο κοντύτερα βρίσκονται ὁ πρεσβύτερος καὶ ὁ ἐπίσκοπος, ὄντας ἀμφοτέρωτεροι προεστώτες τῆς εὐχαριστίας.

32. *Πρὸς Ἐφεσίους*, 4. 1, στὸ HOLMES, *The Apostolic Fathers*, σ. 186.

33. *Πρὸς Ἐφεσίους*, 2. 2, στὸ HOLMES, *The Apostolic Fathers*, σ. 184.

34. *Πρὸς Μάγνητας* 6.2, στὸ HOLMES, *The Apostolic Fathers*, σ. 206. Οἱ «προκαθημένοι» εἶναι ἐν προκειμένῳ προφανῶς οἱ πρεσβύτεροι.

35. *Πρὸς Μάγνητας* 7.1, στὸ HOLMES, *The Apostolic Fathers*, σ. 206.

36. *Πρὸς Τραλλιανούς*, 2. 2, στὸ HOLMES, *The Apostolic Fathers*, σ. 214.

καὶ πρεσβυτερίου καὶ διακόνων πράσων τι, οὗτος οὐ καθαρὸς τῇ συνειδήσει»³⁷. Ἀκόμη παρακάτω παροτρύνει τοὺς πιστοὺς νὰ εἶναι ὑποτασσόμενοι τῷ ἐπισκόπῳ ... ὁμοίως καὶ τῷ πρεσβυτερίῳ³⁸.

Στὸ προοίμιο τῆς *Πρὸς Φιλαδελφεῖς* ὁ Ἰγνάτιος μακαρίζει τοὺς πιστοὺς «ἐὰν ἐν ἐνὶ ὧσιν σὺν τῷ ἐπισκόπῳ καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις»³⁹. Στὴ συνέχεια ἀναφέρει ὅτι «ἐν θυσιαστήριον, ὡς εἶς ἐπίσκοπος, ἅμα τῷ πρεσβυτερίῳ καὶ διακόνοις»⁴⁰. Ἐπίσης, παροτρύνει τοὺς πιστοὺς γράφοντας: «τῷ ἐπισκόπῳ προσέχετε καὶ τῷ πρεσβυτερίῳ καὶ διακόνοις»⁴¹. Οἱ σχισματικοὶ γίνονται δεκτοὶ ἐὰν μετανοήσουν καὶ ἐπανέλθουν σὲ ἐνότητα ὅχι ἀπλῶς μὲ τὸν ἐπίσκοπο ἀλλὰ μὲ τὸ «συνέδριον τοῦ ἐπισκόπου»⁴² (τὸ συνέδριο αὐτὸ εἶναι οἱ πρεσβύτεροι, τοὺς ὁποίους ὁ Ἰγνάτιος ἀλλοῦ ἀποκαλεῖ συνέδριον Θεοῦ)⁴³. Τέλος, στὴν *Πρὸς Πολύκαρπον* ὁ Ἰγνάτιος καὶ πάλι ἀναφέρεται σὲ ὄσους ὑποτάσσονται «τῷ ἐπισκόπῳ, πρεσβυτέροις, διακόνοις»⁴⁴.

Ἐπάρχουν δυὸ ἀκόμη ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα στὶς ἐπιστολὲς τοῦ Ἰγνατίου ποὺ ἀξίζει νὰ ἐπισημανθοῦν. Τὸ πρῶτο εἶναι ὅτι ὁ Ἰγνάτιος δὲν κάνει εὐθέως λόγο γιὰ ὑπακοή τῶν πρεσβυτέρων στὸν ἐπίσκοπο. Ἡ χαρακτηριστικότερη σχετικὴ ἀναφορά του εἶναι ὁ ἔπαινος στοὺς ἀγίους πρεσβυτέρους ποὺ ἦταν συγχωροῦν[ε]ς αὐτῷ [δηλ. τῷ ἐπισκόπῳ]⁴⁵, πράγμα ποὺ πιθανότατα σημαίνει, ὅπως συνάγεται καὶ ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα, τὸ σεβασμὸ καὶ τὴν ὑποχωρητικότητα ποὺ ἔδειχναν οἱ πρεσβύτεροι ἀπέναντι σὲ ἓνα νέο σὲ ἡλικία ἐπίσκοπο⁴⁶. Ἀντίθετα, ὁ Ἰγνάτιος θεωρεῖ ὅτι οἱ διάκονοι ὀφείλουν ὑποταγῆ στὸν ἐπίσκοπο καὶ τοὺς πρεσβυτέρους, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸν ἔπαινο ποὺ ἀπευθύνει στὸν διά-

37. *Πρὸς Τραλλιανούς*, 7. 2, στὸ HOLMES, *The Apostolic Fathers*, σ. 218.

38. *Πρὸς Τραλλιανούς*, 13. 2, στὸ HOLMES, *The Apostolic Fathers*, σ. 222.

39. *Πρὸς Φιλαδελφεῖς*, στὸ HOLMES, *The Apostolic Fathers*, σ. 236. Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι ἐδῶ, ὅπως καὶ σὲ ἄλλα σημεία, οἱ διάκονοι συνδέονται μὲ τὸν ἐπίσκοπο καὶ τοὺς πρεσβύτερους.

40. *Πρὸς Φιλαδελφεῖς*, 4, στὸ HOLMES, *The Apostolic Fathers*, σ. 238.

41. *Πρὸς Φιλαδελφεῖς*, 7.1, στὸ HOLMES, *The Apostolic Fathers*, σ. 242.

42. *Πρὸς Φιλαδελφεῖς*, 8, στὸ HOLMES, *The Apostolic Fathers*, σ. 242.

43. *Πρὸς Τραλλιανούς*, 3.1, στὸ HOLMES, *The Apostolic Fathers*, σ. 216.

44. *Πρὸς Πολύκαρπον*, 6.1, στὸ HOLMES, *The Apostolic Fathers*, σ. 266.

45. *Πρὸς Μάγνητας*, 3.1, στὸ HOLMES, *The Apostolic Fathers*, σ. 204.

46. Βλ. σχετικὰ τὴ μετάφραση τοῦ HOLMES, *The Apostolic Fathers*, σ. 205 καὶ τοῦ SULLIVAN, *From Apostles to Bishops*, σ. 109. Ἡ ἔννοια τῆς ὑπακοῆς τῶν πρεσβυτέρων στὸν ἐπίσκοπο θὰ ἀναπτυχθεῖ, δικαιολογημένα, σὲ μεταγενέστερα κείμενα.

κονο Ζωτίωνα, διότι ὑποτάσσεται τῷ ἐπισκόπῳ ὡς χάριτι Θεοῦ καὶ τῷ πρεσβυτερίῳ ὡς νόμῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ⁴⁷.

Τὸ δεύτερο ἐνδιαφέρον στοιχεῖο τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἰγνατίου ἔχει νὰ κάνει μὲ τὴ συμβουλή πὺ ἀπευθύνει στὸν Πολύκαρπο ὅτι, προκειμένου νὰ ἐπιλεγεῖ καὶ νὰ ἀποσταλεῖ ἀντιπρόσωπός τους ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τῆς Σμύρνης στὴν Ἀντιόχεια, θὰ πρέπει νὰ συγκαλέσει «συμβούλιον ... θεοπρεπέστατον»⁴⁸. Αὐτό, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Sullivan, φανερώνει τὸ συνοδικὸ στοιχεῖο κατὰ τὴν ἄσκηση τῆς ἐξουσίας ... [Ἡ] ἀποστολὴ ἀντιπροσώπου δὲν εἶναι πρῶξι μόνου τοῦ ἐπισκόπου. Ἐφόσον ὁ Ἰγνάτιος ὀνομάζει τὸ πρεσβυτέριο «συνέδριον [καὶ ὄχι συμβούλιο] τοῦ ἐπισκόπου» (*Φιλαδελφεῖς*, 8.1), ἡ σύγκληση συμβουλίου ὑποβάλλει τὴν ἰδέα μιᾶς εὐρύτερης συμμετοχῆς τῆς Ἐκκλησίας στὴν ἐκλογή τοῦ ἀντιπροσώπου καὶ στὴν ἀνάθεση τῶν καθηκόντων του⁴⁹. Πιθανότατα λοιπὸν στὸ συμβούλιο αὐτὸ περιλαμβάνονταν καὶ λαϊκοί.

Τὸ ὅτι στὸ δεύτερο αἰῶνα οἱ Ἐκκλησίες διοικούνταν εἴτε ἀπὸ πρεσβυτέρους (ἐπισκόπους) εἴτε ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο μαζί μὲ τοὺς πρεσβυτέρους καταφαίνεται καὶ ἀπὸ ἄλλα κείμενα, τὰ ὁποῖα ὁμως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μνημονευθοῦν στὸ πλαίσιο τοῦ παρόντος ἄρθρου⁵⁰. Οἱ παραπάνω ἀναφορὲς κρίθηκαν ἀναγκαῖες,

47. Πρὸς Μάγνητας, 2, στὸ HOLMES, *The Apostolic Fathers*, σ. 204.

48. Πρὸς Πολύκαρπον, 7.2, στὸ HOLMES, *The Apostolic Fathers*, σ. 268.

49. SULLIVAN, *From Apostles to Bishops*, σ. 123.

50. Ἄς δώσουμε, ὥστόσο, μὲ συντομία μερικὰ ἀκόμη παραδείγματα. Ὁ Πολύκαρπος ξεκινᾷ τὴν ἐπιστολή του Πρὸς Φιλιππησίους μὲ τὴ φράση «Πολύκαρπος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ πρεσβύτεροι τῆ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῆ παροικουσίᾳ Φιλίππων» (*Πολύκαρπου Ἐπιστολή*, στὸ HOLMES, *The Apostolic Fathers*, σ. 280). Παροτρύνει μάλιστα τοὺς Φιλιππησίους νὰ ὑπακούουν στοὺς πρεσβυτέρους καὶ τοὺς διακόνους (5.3, στὸ ἴδιο, σ. 286), χωρὶς νὰ ἀναφέρεται σὲ ἐπίσκοπο, πρῶγμα πὺ ὑποδηλώνει τὴ μὴ ὑπαρξὴ ἐπισκόπου στὴν Ἐκκλησία τῶν Φιλίππων. Σύμφωνα μὲ ὅσα γράφει ὁ Πολύκαρπος, τὰ καθήκοντα τῶν πρεσβυτέρων τῆς Ἐκκλησίας τῶν Φιλίππων εἶναι ἐν πολλοῖς τὰ ἴδια μὲ αὐτὰ πὺ ὁ Ἰγνάτιος παρουσιάζει ὡς καθήκοντα τοῦ ἐπισκόπου στὴν ἐπιστολή του πρὸς τὸν Πολύκαρπο (βλ. *Πολύκαρπου Ἐπιστολή*, 6.1 στὸ HOLMES, *The Apostolic Fathers*, σ. 286-7 καθὼς καὶ τὴν Πρὸς Πολύκαρπον ἐπιστολή τοῦ Ἰγνατίου, *passim*· βλ. ἐπίσης καὶ SULLIVAN, *From Apostles to Bishops*, σ. 129). Ἐπίσης, ὁ Ποιμὴν τοῦ Ἐρμῆ (γράφτηκε πιθανότατα στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 2ου αἰῶνα καὶ ἀναφέρεται στὴν Ἐκκλησία τῆς Ρώμης) μνημονεῖ τὴ συλλογικὴ διαποιμάνση τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοὺς «προηγούμενους» (ὄρασις β', 2.6.6, HOLMES, *The Apostolic Fathers*, σ. 464 καὶ ὄρασις γ', 9.17.7, HOLMES, *The Apostolic Fathers*, σ. 488), τοὺς «πρεσβυτέρους» (ὄρασις β', 4.8.2, HOLMES, *The Apostolic Fathers*, σ. 468 καὶ ὄρασις γ', 3.1.8, HOLMES, *The Apostolic Fathers*, σ. 470), καὶ τοὺς «πρωτοκαθεδρίτας» (ὄρασις γ', 9.17.7, HOLMES, *The Apostolic Fathers*, σ. 488). Ἄς σημειωθεῖ τέλος ὅτι ἡ αἴσθησις μιᾶς κάποιας πληρότητας τῆς ἐπισκοπῆς ἀκόμη καὶ ἐν ἀπουσίᾳ ἐπισκόπου (λόγω ἐκδημίας του) ἐπιβιώνει μέχρι

διότι η παρερμηνεία της ιστορίας και της θεολογίας της αρχαίας Ἐκκλησίας ως πρὸς τὰ θέματα αὐτὰ στὸν τόπο μας εἶναι πολλές φορές τεράστια καὶ συχνὰ χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴ θεολογικὴ κατοχύρωση ἑνὸς «ἐπισκοπομονισμοῦ» ποὺ ἔχει συνήθως ὡς πρακτικὴ συνέπεια τὴ διαιώνιση τῆς ἀνατροπῆς τῆς συνοδικότητος στὰ ὄρια τῆς ἐπισκοπῆς. Τὸ τοπίο ὡστόσο θὰ καταστεῖ σαφέστερο ἀπὸ τὴν συνοπτικὴ ἀναφορὰ στὶς συνόδους τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ στὴ συνέχεια⁵¹.

iii) Ἡ λειτουργία καὶ ἡ θεολογία τῶν συνόδων τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας

Ἡ λειτουργία τῆς συνοδικότητος ἐμφανίζεται γιὰ πρώτη φορὰ στὸ χῶρο τῆς ἐπισκοπῆς⁵². Δὲν ἔχουμε ἐνδείξεις γιὰ σύγκληση συνόδων μεταξὺ χριστιανῶν ἀπὸ διαφορετικὲς ἐπισκοπὲς πρὶν ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 2ου αἰώνα. Ἀντιθέτως θεωρεῖται βέβαιο ὅτι συζητήσεις συνοδικοῦ χαρακτῆρα λάμβαναν χώρα ἐξαρχῆς στὶς ἐπισκοπές, μὲ προφανῆ σκοπὸ τὴ διαχείριση θεολογικῶν καὶ πρακτικῶν

τὰ μέσα τοῦ 3ου αἰώνα. Γιὰ παράδειγμα, τὴν περίοδο αὐτή, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἐπισκόπου Ρώμης Φαβίου, οἱ πρεσβύτεροι τῆς Ρώμης ἀπειθύνονται γραπτῶς στὴν Ἐκκλησία τῆς Καρχηδόνας μὲ ἐπισκοπικὸ ἔπος, χρησιμοποιώντας γιὰ τοὺς ἑαυτοὺς τους τὸν ὄρο «praepositi», τὸν ὁποῖο ὁ Κυπριανὸς κανονικὰ χρησιμοποιεῖ γιὰ τοὺς ἐπισκόπους. Ὁ Κυπριανὸς συντάσσει τὴν ἀπάντησή του στὴν παραπάνω ἐπιστολὴ μὲ τρόπο ποὺ φανερώνει τὸ σεβασμὸ του στὸ, *sede vacante*, αὐξημένο κύρος τοῦ σώματος τῶν πρεσβυτέρων τῆς Ρώμης, ἀπολογούμενος γιὰ αἰτιάσεις ποὺ τοῦ ἀποδίδουν καὶ ἀποδεχόμενος τὴ συμβουλή τους γιὰ τὴ μεταχείριση τῶν πεπρωκότων (βλ. σχετικὰ στὸ SULLIVAN, *From Apostles to Bishops*, σσ. 207-8 καὶ στὸ CLARKE G., *The Letters of Cyprian of Carthage*, trans. and comm., i (Ancient Christian Writers, 43) (New York, Newman Press, 1984), σ. 203).

51. Ἡ συλλογικότητα, συνοδικότητα, καὶ συμμετοχικότητα ἀναφορικὰ μὲ τὴ διαποίμανση τῶν ἐπισκοπῶν, στὴν ὁποία ἀναφερθήκαμε, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴ λειτουργία τῶν συνόδων, στὴν ὁποία πρόκειται ἀμέσως τώρα νὰ ἀναφερθοῦμε, ἐπισημαίνεται καὶ ἀπὸ τὸν ΜΟΣΧΟ Δ., στὸ ἔργο του *Ἀπὸ τὸν Ὁσρι στὸν Υἱὸ Δαυὶδ: Ἡ γένεση καὶ τὸ ἀρχέγονο πολίτευμα τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴν Αἴγυπτο* (Ἀθήνα: Παρουσία, 2002).

52. Ἡ παρακάτω ἀνάλυση ἀκολουθεῖ σὲ γενικὲς γραμμὲς τὸ HESS H., *The Early Development of Canon Law and the Council of Serdica* (Oxford: Oxford University Press, 2002). Ἡ πρωταρχικὴ ἐμφάνιση τῆς συνοδικότητος στὸ χῶρο τῆς ἐπισκοπῆς ἔχει ἐπισημανθεῖ ἀπὸ πολὺ παλαιότερα· βλ., γιὰ παράδειγμα, τὸ ἄρθρο τοῦ MAROT H. «Conciles anteniceens et conciles œcumeniques» στὸ BOTTE B. et al., *Le concile et les conciles: Contribution à l'histoire de la vie conciliaire de l'Église* (éditions de Chevetogne - éditions du Cerf, 1960), σσ. 22-23.

ζητημάτων⁵³. Ένα τέτοιο ζήτημα ήταν η έκλογή κληρικών, αντιπροσώπων, κ.λπ. Είδαμε ήδη, για παράδειγμα, την προτροπή του Ίγνατίου στον Πολύκαρπο να συγκροτήσει «συμβούλιον θεοπρεπέστατον» για την επίλογή και την αποστολή εκπροσώπου της Έκκλησίας της Σμύρνης στη Συρία. Είδαμε επίσης την προτροπή του συγγραφέα της *Διδαχῆς* πρὸς τοὺς ἀποδέκτες της νὰ χειροτονήσουν ἐπισκόπους καὶ διακόνους. Ἐπιπλέον, ὁ Ἰππόλυτος στὴν *Ἀποστολικὴ Παράδοση* παρατηρεῖ ὅτι ὁ ἐπίσκοπος ἐκλέγεται «ἀπὸ παντὸς τοῦ λαοῦ»⁵⁴. Δικαιολογημένα ὁ Hess παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἀπαρχὴ τῆς συνοδικότητος στὴν Ἐκκλησία συνδέεται μὲ τὴν ἐκλογή τοῦ ἐπισκόπου ἀπὸ τὸ λαό, προσθέτοντας μάλιστα ὅτι ὅλα τὰ ἄλλα στὴ σχέση τους [τῶν πιστῶν] μὲ ἐκείνον [τὸν ἐπίσκοπο] καὶ ἐκείνου μὲ τοὺς πιστοὺς θεμελιώνονταν σ' αὐτὴν τὴν πράξιν⁵⁵.

Μιὰ δευτέρη ομάδα θεμάτων ποὺ ἀπαιτοῦσαν συνοδικὴ ἀντιμετώπιση κατὰ τὴν περίοδο στὴν ὁποία ἀναφερόμαστε σχετιζόταν μὲ θεολογικὰ καὶ ποιμαντικὰ προβλήματα. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ ἐντάσσεται καὶ ἡ περίφημη «ἀποστολικὴ σύνοδος». Εἶναι προφανές ὅτι ἡ σύνοδος αὐτὴ δὲν συνιστᾶ σύνοδο μὲ τὴ μεταγενέστερη ἔννοια τοῦ ὅρου, δηλαδή μὲ τὴν ἔννοια τῆς συμμετοχῆς τῶν ἐπικεφαλῆς ποιμένων τῶν ἐπισκοπῶν –οἱ πρῶτες παραπομπές στὴν «ἀποστολικὴ σύνοδο» ὡς μοντέλο συγκρότησης συνόδου μὲ αὐτὴ τὴν ἔννοια ἀνάγονται στὰ τέλη τοῦ 4ου αἰῶνα⁵⁶. Δὲν θὰ μποῦμε σὲ λεπτομέρειες σχετικὰ μὲ τὰ προβλήματα ποὺ προκύπτουν ἀπὸ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο περιγράφει τὴ σύνοδο αὐτὴ ὁ Λουκᾶς⁵⁷. Θὰ ἀρκεστοῦμε ἀπλῶς στὸ νὰ ἐπισημάνουμε τὸ σημαντικό ρόλο ποὺ ἔπαιξε γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων ποὺ συζητήθηκαν στὴ σύνοδο ἡ τοπικὴ Ἐκκλησία τῶν Ἱεροσολύμων, καὶ μάλιστα οἱ πρεσβύτεροί της, οἱ ὁποῖοι συναποφάσισαν μὲ τοὺς ἀποστόλους γιὰ τὸ δέον γενέσθαι⁵⁸.

53. Βλ. HESS, *The Early Development of Canon Law*, σσ. 5-6.

54. ΙΠΠΟΥΛΤΟΣ, *Ἀποστολικὴ Παράδοση*, 2.

55. HESS, *The Early Development of Canon Law*, σ. 29, ὑποσ. 97.

56. Βλ. HESS, *The Early Development of Canon Law*, σ. 5.

57. Γιὰ σχετικὴ ἀνάλυση, βλ., γιὰ παράδειγμα, στὸ FITZMYER J., *The Acts of the Apostles* (New York: Doubleday, 1998), σσ. 538-550. Τὸ ὅτι ἡ «ἀποστολικὴ σύνοδος» δὲν ἀποτελεῖ ἐπινόηση τοῦ Λουκᾶ φαίνεται ἀπὸ τὸ ὅτι τὴν μνημονεύει καὶ ὁ Παῦλος στὴν *Πρὸς Γαλάτας*, 2. 1-10.

58. Ὅπως διαβάζουμε στὶς *Πράξεις*, ὁ Παῦλος καὶ ὁ Βαρνάβας πηγαίνουν «πρὸς τοὺς ἀποστόλους καὶ πρεσβυτέρους εἰς Ἱερουσαλὴμ» (*Πράξεις*, 15. 2). Στὰ Ἱεροσόλυμα τοὺς ἔγινε ὑποδοχὴ «ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πρεσβυτέρων» (15.4). «Συνήχθησαν» γιὰ νὰ συζητήσουν τὸ θέμα οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι (15.6). Παρακάτω ἀναφέρεται ὅτι «ἔδοξε τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς πρεσβυτέροις σὺν ὅλῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ» (15.22) νὰ ἐκλέξουν καὶ

Οί αρχαιότερες σύνοδοι για τις οποίες έχουμε συγκεκριμένες μαρτυρίες συνδέονται με την αντιμετώπιση της αίρεσης του Μοντανισμού. Ο Ευσέβιος παραθέτει την αναφορά κάποιου ανώνυμου πρεσβύτερου, ο οποίος μεταξύ άλλων μνημονεύει τις σχετικές συζητήσεις στην Έκκλησία της Άγκυρας, κατά τις οποίες ο ίδιος αντιτάχθηκε στην καινοφανή αίρεση, πράγμα που οδήγησε την εν λόγω Έκκλησία στο να καταδικάσει το Μοντανισμό. Στη συνέχεια ο ανώνυμος πρεσβύτερος αναφέρεται στην παράκληση «των κατά τόπον πρεσβυτέρων» να γράψει σχετικό υπόμνημα, πράγμα το οποίο έπραξε αργότερα⁵⁹. Προσθέτει επίσης μία σημαντική πληροφορία με την εξής φράση: «των γάρ κατά την Ασίαν πιστών πολλάκις και πολλαχῆ τῆς Ασίας συνελθόντων... και αποδοκιμασάντων την αίρεσιν...». Παρακάτω ο Ευσέβιος μνημονεύει επιστολή του Σεραπίωνος, επισκόπου Ἀντιοχείας, την οποία προσυπογράφουν ο Αὐρήλιος Κυρήνιος και ο Αἴλιος Πόπλιος Ἰούλιος, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ δεύτερος μόνο ὑπογράφει ὡς ἐπίσκοπος, πράγμα που πιθανὸν σημαίνει ὅτι ὁ πρῶτος ἦταν πρεσβύτερος⁶⁰.

Ἀπὸ τις ἐν λόγω ἀναφορὲς συμπεραίνουμε ὅτι ὁ Μοντανισμὸς καταδικάστηκε ἀπὸ πολλὲς τοπικὲς, ἐντὸς δηλαδὴ τῶν ὁρίων τῆς ἐπισκοπῆς, συνόδους καὶ ὄχι ἀπὸ κάποια εὐρύτερη σύνοδο στὴν ὁποία θὰ ἐκπροσωποῦνταν οἱ ἐπισκοπὲς διὰ τῶν ἐπικεφαλῆς τους. Στὶς συνόδους αὐτὲς προΐσταντο οἱ ποιμένες κάθε ἐπισκοπῆς, σὲ ἄλλες δηλαδὴ περιπτώσεις πρεσβύτεροι, καὶ σὲ ἄλλες ὁ ἐπίσκοπος μὲ τοὺς πρεσβυτέρους, οἱ ὁποῖοι καὶ ὑπέγραφαν τὰ σχετικὰ κείμενα, ἐνῶ ἀποφασιστικῆς σημασίας στὶς ἐν λόγω συνόδους ἦταν καὶ ἡ συμμετοχὴ τῶν λαϊκῶν⁶¹.

να στείλουν ἀντιπροσώπους στὴν Ἀντιόχεια, ἐνῶ ἡ σχετικὴ ἐπιστολή - ἀπόφαση τῆς συνόδου ἀρχίζει μὲ τὴ φράση «οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ ἀδελφοί» (15.23). Στὴ σύνοδο αὐτὴ ἐμφανίζονται κατὰ κάποιο τρόπο ὁ μὲν Πέτρος νὰ μιλᾷ ὡς ἐκπρόσωπος τῶν Ἀποστόλων ὁ δὲ Ἰακώβος ὡς ἐκπρόσωπος τῶν πρεσβυτέρων τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας (ἐπισκοπῆς). Ἡ σπουδαιότητα τῆς γνώμης τῶν πρεσβυτέρων τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας φαίνεται ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ πρόταση τοῦ Ἰακώβου γιὰ τὴν ἀποφυγὴ «τῶν ἀλισγημάτων τῶν εἰδώλων καὶ τῆς πορνείας καὶ τοῦ πνικτοῦ καὶ τοῦ αἵματος» ἐνσωματώνεται στὴν τελικὴ ἀπόφαση τῆς συνόδου (βλ. 15. 20 καὶ 29 ἀντίστοιχα· τὸ ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ θέση τοῦ Ἰακώβου καὶ τῶν πρεσβυτέρων καταδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὸ Πράξεις, 21. 18-26).

59. ΕΥΣΕΒΙΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, 5. 16., PG 20, 465B.

60. ΕΥΣΕΒΙΟΥ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, 5. 19., PG 20, 481A-B

61. Βλ. καὶ HESS, *The Early Development of Canon Law*, σσ. 6-8.

Ἡ σημασία τῆς συνοδικότητας στὰ ὄρια τῆς ἐπισκοπῆς καταδεικνύεται καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι, ὅπως ἔχει ἐπανειλημμένα ἐπισημανθεῖ, ἀποτελέσει τὴ βάση καὶ τὸ πρότυπο γιὰ τὴ συγκρότηση τῶν εὐρύτερων συνόδων τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας. Ὁ Μητροπολίτης Περγάμου Ἰωάννης Ζηζιούλας, γιὰ παράδειγμα, ἔχει ὑποστηρίξει ὅτι:

ἐὰν μελετήσουμε προσεχτικὰ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἀναπτύχθηκε ἡ συνοδικότητα κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνες, συνειδητοποιοῦμε ὅτι οἱ ἀρχαῖες σύνοδοι ἀποτελοῦσαν προεκτάσεις ἢ ἀκόμα καὶ ἀντίγραφα τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο ἡ συνοδικότητα εἶχε ἐφαρμοστεῖ στὴν τοπικὴ Ἐκκλησία [ἐπισκοπή]. Αὐτὸ πού ἀντεγράφη καὶ χρησιμοποιήθηκε ὡς ὑπόδειγμα [γιὰ τὴ συγκρότηση τῶν ἀρχαίων συνόδων] ἦταν τὸ ἰγνατιανὸ «συνέδριον ἐπισκόπου» καὶ ὄχι, γιὰ παράδειγμα, ἡ ἀποστολικὴ σύνοδος πού ἀναφέρεται στὶς *Πράξεις*⁶².

Ἰδιαίτερα σημαντικὲς ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης εἶναι οἱ πληροφοροφίες πού ἔχουμε γιὰ τὶς συνόδους τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Βορείου Ἀφρικῆς πού συνεκλήθησαν κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Κυπριανοῦ (μέσα τοῦ 3ου αἰῶνος). Στὶς συνόδους αὐτὲς γίνεται ἐμφανῆς ἡ σημαντικὴ μετάβαση ἀπὸ ἓνα ἀρχικὸ στάδιο, κατὰ τὸ ὁποῖο ἡ σύνοδος γινόταν στὴν ἐπισκοπὴ μὲ τὴ συμμετοχὴ τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ τῆς, σὲ ἓνα δευτέρω στάδιο κατὰ τὸ ὁποῖο στὴν ἀνωτέρω σύνοδο μετέχουν καὶ ἐπίσκοποι γειτονικῶν ἐπισκοπῶν⁶³, πρᾶγμα τὸ ὁποῖο ὀδηγεῖ, ἀργότερα, σὲ μιὰ μορφή συνόδου ὅπου τὸν κύριο ρόλο διαδραματίζουν οἱ ἐπίσκοποι, ἀποκλείοντας τὸ λαὸ καὶ περιθωριοποιώντας τὸν ὑπόλοιπο κλήρο.

Στὶς συνόδους τοῦ Κυπριανοῦ μποροῦμε νομίζω νὰ ἐπισημάνουμε δυὸ ἐντάσεις. Ἡ πρώτη ἔνταση ἐντοπίζεται πρωτίστως στὴ σχέση μεταξύ τοῦ ἐπισκόπου καὶ τῆς λοιπῆς Ἐκκλησίας καὶ δευτερευόντως μεταξύ τῶν πρεσβυτέρων καὶ τοῦ λαοῦ. Ὅπως γνωρίζουμε ὁ Κυπριανὸς εἶχε μιὰ πολὺ ἀνεπτυγμένη θεολογία γιὰ

62. ZIZIULAS, «Episkopé and Episcopos in the Early Church», σ. 37. Ἡ θεμελίωση τῆς συνοδικότητας γενικὰ πάνω στὸ «κύτταρο» τῆς συνοδικότητας τῆς ἐπισκοπῆς εἶχε ἐπισημανθεῖ ἤδη ἀπὸ τὸν MAROT, ὁ ὁποῖος γράφει χαρακτηριστικὰ ὅτι αὐτὴ ἡ ἐκκλησιολογία τῆς κοινωρίας ἔχει ὡς βάση τῆς τὴν τοπικὴ Ἐκκλησία [δηλ. τὴν ἐπισκοπή] (βλ. «Conciles antenicéens et conciles œcumeniques», σ. 42).

63. Στὴν ἐπιστολὴ 49.2 1-3 τοῦ Κυπριανοῦ γιὰ παράδειγμα διαβάζουμε ὅτι ὁ Κορνήλιος εἶχε συγκαλέσει σύνοδο τῶν πρεσβυτέρων τῆς Ρώμης στὴν ὁποία συμμετεῖχαν καὶ πέντε ἐπίσκοποι πού βρισκόνταν τὴν ἡμέρα ἐκείνη στὴ Ρώμη (βλ. σχετικὰ καὶ στὸ HESS, *The Early Development of Canon Law*, σ. 33). Εἶναι σαφές ὅτι ἐδῶ πρόκειται βασικὰ γιὰ σύνοδο τῆς ἐπισκοπῆς, στὴν ὁποία μετέχουν ἐπίσης ἐπίσκοποι πού συνέβη νὰ βρισκόνταν τὴν ἡμέρα ἐκείνη ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς.

τὸ ἐπισκοπικὸ ἀξίωμα. Ἐντούτοις οἱ ἀποφάσεις στὴν ἐπισκοπὴ τοῦ λαμβάνονταν μέσα ἀπὸ συνοδικὲς διαδικασίες. Στὶς διαδικασίες αὐτές, ὅπως γνωρίζουμε, ἔπαιζαν πρωτεύοντα ρόλο τὸ *concilium* (ἡ γνώμη) τῶν πρεσβυτέρων καὶ τὸ *consensus* (ἡ συμφωνία) τοῦ λαοῦ⁶⁴. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ διασφαλιζόνταν ἀφενὸς ἡ διάκριση μεταξὺ ἐπισκόπου καὶ πρεσβυτέρων, ἐφόσον ὁ ἐπίσκοπος ἔφερε τὴν εὐθύνη τῆς τελικῆς ἀπόφασης, καὶ ἀφετέρου ἡ συνοδικότητα, ἐφόσον γινόταν σαφές ὅτι δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ λήψη μιᾶς τέτοιας ἀπόφασης χωρὶς τὴ συμμετοχὴ τῶν πρεσβυτέρων, τῶν ὁποίων τὴ γνώμη ὁ ἐπίσκοπος ἐπιζητεῖ. Τὴν ἴδια στιγμὴ, διασφαλιζόνταν ἐπίσης ἀπὸ τὴ μία μεριὰ ἡ διάκριση μεταξὺ ποιμένων (πρεσβυτέρων) καὶ λαοῦ (στοὺς πρώτους ἀναφέρεται τὸ *concilium* ἐνῶ στοὺς δευτέρους ἀπλῶς τὸ *consensus*), καὶ ἀφετέρου ἡ οὐσιαστικὴ συμμετοχὴ καὶ τοῦ λαοῦ στὴ διαδικασία λήψεως τῶν ἀποφάσεων τῆς ἐπισκοπῆς.

Γὰ νὰ ἐπιμείνουμε λίγο περισσότερο στὸ τελευταῖο αὐτὸ σημεῖο καὶ ἔτσι νὰ καταστήσουμε σαφέστερη τὴ σημασία τῆς συμμετοχῆς τοῦ λαοῦ στὴ διαδικασία λήψεως τῶν ἀποφάσεων τῆς ἐπισκοπῆς, θὰ ἦταν χρήσιμο νὰ ἀναφερθοῦμε μὲ συντομία στὸ νόημα τοῦ προαναφερθέντος *consensus*. Στὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ πραγματικότητα τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, καθὼς καὶ στὸ ἐκκλησιαστικὸ τῆς ἀντίστοιχο, τὸ *consensus* δὲν ἀναφερόταν ἀπλῶς στὴν ὑποχρέωση ὑπακοῆς στὶς ὅποιες ἀποφάσεις τῆς πολιτικῆς ἢ ἐκκλησιαστικῆς ἡγεσίας, ἀλλὰ μᾶλλον στὴ συμφωνία ποὺ ἐπιτυγχανόταν μέσα ἀπὸ συνοδικὲς διαδικασίες. Ἡ ἐπίδραση φυσικὰ ποὺ ἀσκοῦσε ὁ κλήρος ἦταν ἰδιαίτερα σημαντικὴ χάρις στὴν *auctoritas* ποὺ τὸν διέκρινε, ἡ τελικὴ ὅμως διαμόρφωση τοῦ *consensus* τῆς ὅλης Ἐκκλησίας ἦταν προῖον συνοδικοῦ διαλόγου καθὼς καὶ ἓνα ἀπὸ τὰ *desiderata* κάθε συνόδου. Ὁ ἴδιος μάλιστα ὁ Κυπριανὸς διαμόρφωνε συχνὰ τὶς ἀπόψεις τοῦ ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ του⁶⁵.

64. Βλ., γιὰ παράδειγμα, Ἐπιστολὴ 14. 3-4 (πρβλ. ΖΗΖΙΟΥΛΑ, *Ἡ ἐνότης τῆς Ἐκκλησίας*, σσ. 122-3).

65. Βλ. HESS, *The Early Development of Canon Law*, σσ. 22 καὶ 31-2. Βλ. καὶ K. OEHLER, «Der Consensus Omnium als Kriterium der Wahrheit in der antiken Philosophie und der Patristik», *Antike Philosophie und byzantinisches Mittelalter: Aufsätze zur Geschichte des griechischen Denkens* (Munich, 1969), σσ. 234-71. Τὴ σπουδαιότητα τῆς ἐπίδρασης τῶν λαϊκῶν ἐπισημαίνει καὶ ὁ MAROT, ὁ ὁποῖος τοὺς χαρακτηρίζει «συμβούλους τῶν ἐπισκόπων κατὰ τὶς ἀφρικανικὲς συνόδους» τῆς περιόδου τοῦ Κυπριανοῦ («Conciles antenicéens et conciles œcuméniques», σ. 25, ὑποσ. 7).

Ἐάν ἡ πρώτη ἔνταση, στήν ὁποία ἤδη ἀναφερθήκαμε, ἔχει νά κάνει μεταξύ ἐπισκόπου καί λοιπῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας (καί δευτερευόντως μεταξύ πρεσβυτέρων καί λαοῦ), ἡ δεύτερη ἔνταση ἐντοπίζεται στή σχέση ἐπισκοπῆς καί εὐρύτερης (πέραν τῆς ἐπισκοπῆς) Ἐκκλησίας. Ἐνῶ ἀπό τή μία ὁ Κυπριανός πίστευε ὅτι γιά τίς ἀποφάσεις του ὁ ἐπίσκοπος εἶναι ὑπεύθυνος μόνο ἀπέναντι στοῦ Θεοῦ, πρᾶγμα τὸ ὁποῖο ὑποδηλώνει τήν ἐκκλησιολογική πληρότητα καί σέ κάποιο βαθμὸ ἀὐτονομία τῆς ἐπισκοπῆς, στήν ὁποία ὁ ἐπίσκοπος ἔχει τήν τελική εὐθύνη τῶν ἀποφάσεων πού λαμβάνονται μέσα ἀπὸ συνοδικές διαδικασίες, ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ ἴδιος συγκάλεσε συνόδους ἐπισκόπων, οἱ ἀποφάσεις τῶν ὁποίων κατὰ κάποιο τρόπο ἐπρόκειτο ἀργότερα νά δεσμεύσουν τοὺς ἐπισκόπους πού τίς συγκροτοῦσαν (μεταξὺ Θεοῦ καί ἐπισκόπου ἀρχίζει νά ὑπαισέρεται ἡ σύνοδος). Προϊόντος τοῦ χρόνου οἱ παραπάνω ἐντάσεις θὰ ἀμβλυνθοῦν λόγῳ τῆς ἰσχυροποίησης ἀφενὸς μὲν τοῦ ἐπισκόπου ἔναντι τοῦ λοιποῦ κλήρου καί τοῦ λαοῦ τῆς ἐπισκοπῆς, ἀφετέρου δὲ τῆς συνόδου ἔναντι τῆς ἐπισκοπῆς καί τοῦ ἐπισκόπου τῆς. Παρόλα αὐτὰ ἡ ἔννοια τῆς ἀποδοχῆς (*receptio*) τῶν ἀποφάσεων τῶν συνόδων ἀπὸ τὸν κλῆρο καί τὸ λαὸ τῆς ἐπισκοπῆς δὲν χάθηκε ποτὲ ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία, πρᾶγμα πού ὑποδηλώνει τήν ἐκκλησιολογική σπουδαιότητα τῆς ἐπισκοπῆς καθὼς καί τῆς ὑπ' αὐτῆς «συνοδικῆς» πρόσληψης (ἢ, ἀντίθετα, ἀπόρριψης) τῶν ὅποιων εὐρύτερων συνοδικῶν ἀποφάσεων⁶⁶.

Μὲ τίς δυὸ παραπάνω ἐντάσεις συνδέονται δυὸ σημαντικές, λίγο μεταγενέστερες, σύνοδοι. Ἡ σύνοδος τῆς Ἑλβίρας (Ἰσπανία, ἀρχὲς τοῦ 4ου αἰῶνα) συνδέεται μὲ τὴν δεύτερη ἔνταση, καθὼς ἀποτελεῖ τὴν πρώτην σύνοδο πού θὰ θεσπίσει κανόνες. Δοθέντος ὅτι οἱ κανόνες εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ δεσμευτικοί, ἡ σύνοδος αὐτὴ θὰ κάνει ἕνα ἀποφασιστικὸ βῆμα στοῦ νά τεθεῖ τέλος στήν ἀὐτονομία καί τὸν ἐκκλησιαστικὸ «τοπικισμό» τῆς ἐπισκοπῆς.

Ἡ δεύτερη σύνοδος, ἡ σύνοδος τῆς Arles (ἀρχαία Ἀρελάτη, στή Νότια Γαλλία, 314 μ.Χ.), συνδέεται μὲ τὴν πρώτη ἔνταση. Ἐνῶ στή σύνοδο τῆς Ἑλβίρας γιὰ παράδειγμα συμμετέχουν 19 ἐπίσκοποι καί 26 πρεσβύτεροι, μὲ τὴν παρουσία τῶν διακόνων καί τοῦ λαοῦ, στή σύνοδο τῆς Arles συμμετέχουν 39 ἐπίσκοποι, καί μόλις λίγο περισσότεροι ἀπὸ δώδεκα πρεσβύτεροι, ἐνῶ συγχρόνως γιὰ

66. Τὸ κλασσικὸ φυσικὸ παράδειγμα ἀπόρριψης συνοδικῆς ἀπόφασης εἶναι ἡ στάση πού ἐπιφύλαξαν ὁ κλῆρος καί ὁ λαὸς ἀπέναντι στίς ἀποφάσεις τῆς ἐνωτικῆς συνόδου τῆς Φερράρας - Φλωρεντίας καί στοὺς ἐπισκόπους πού τίς ὑπέγραψαν.

πρώτη φορά δὲν γίνεται καμιά ἀναφορὰ στὴν παρουσία λαϊκῶν⁶⁷. Αὐτὸ ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο βῆμα πρὸς τὴν κατεύθυνση τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῶν λαϊκῶν ἀπὸ τὶς συνοδικές διαδικασίες. Πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι (καθὼς καί, ἀργότερα, μοναχοί) θὰ συνεχίσουν νὰ μετέχουν σὲ συνόδους, νὰ λαμβάνουν τὸ λόγο, καὶ νὰ ὑπογράφουν τὰ πρακτικά τους –χωρὶς βέβαια νὰ ἔχουν δικαίωμα ψήφου, ἐκτὸς ἐὰν ἐκπροσωποῦν τοὺς ἐπισκόπους τους. Οἱ λαϊκοὶ ὁμως θὰ ἀποκλειστοῦν⁶⁸.

Συνοψίζοντας, ἐντελῶς σχηματικά, θὰ λέγαμε ὅτι ἡ πορεία πού διαγράφει ἡ συνοδικότητα ἀπὸ τὸν πρῶτο ἕως τὸν τέταρτο αἰῶνα φαίνεται νὰ ἔχει ὡς ἑξῆς. Ἀρχικὰ σὲ πολλὲς ἐπισκοπές δὲν ὑπάρχει ἐπίσκοπος (Καινὴ Διαθήκη, Α΄ Κλήμεντος, Διδαχή, κ.λπ.). Ἡ διαποίμανση ἀσκεῖται συλλογικὰ/συνοδικὰ ἀπὸ τοὺς πρεσβυτέρους/ἐπισκόπους κάθε ἐπισκοπῆς, ἐνῶ ὁ λαὸς παίξει ἀποφασιστικὸ ρόλο, ὁ ὁποῖος καταδεικνύεται, μεταξὺ ἄλλων, ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι συχνὰ συμμετέχει στὴν ἐπιλογή τῶν ποιμένων του. Σὲ ἓνα δεῦτερο στάδιο, τὸ ὁποῖο μαρτυρεῖται μὲ σαφήνεια γιὰ πρώτη φορά ἀπὸ τὸν Ἰγνάτιο, ὁ ἐπίσκοπος διακρίνεται ἀπὸ, ἀλλὰ καὶ ἀποτελεῖ ἓνα σῶμα μέ, τοὺς πρεσβυτέρους, μὲ τοὺς ὁποίους συμ-ποιμαίνει τὴν ἐπισκοπή, ἐνῶ, ὅπως διαπιστώνουμε ἀργότερα μὲ τὸν Κυπριανό, σημαντικὸ ρόλο στὶς λαμβανόμενες ἀποφάσεις διαδραματίζει καὶ ὁ λαὸς συμμετέχοντας στὴ διαμόρφωση τοῦ *consensus* τῆς Ἐκκλησίας. Σὲ ἓνα τρίτο στάδιο ἐμφανίζονται οἱ σύνοδοι τῶν ἐπισκόπων, οἱ ὁποῖες ὑπερβαίνουν τὰ ὅρια τῆς ἐπισκοπῆς, χωρὶς πιθανότατα νὰ ἐπιθυμοῦν ἢ νὰ μποροῦν νὰ τῆς ἐπιβάλλουν τὶς ἀποφάσεις τους, καὶ χωρὶς φυσικὰ νὰ ἀποκλείουν τὴν παρουσία τῶν λαϊκῶν. Τὸ τέταρτο στάδιο, πού φτάνει ὡς τὶς μέρες μας, συμπίπτει μὲ τὴ διαμόρφωση τῆς συνείδησης ὅτι οἱ ἐπίσκοποι ἀποτελοῦν «κολλέγιο» συλλογικὰ ὑπεύθυνο γιὰ τὴ διοίκηση τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἀντὶ τώρα ὁ ἐπίσκοπος νὰ ἀποφασίζει μαζὶ μὲ τὸν κληρὸ του καὶ τὸ λαὸ του γιὰ τὰ θέματα πού τοὺς ἀφοροῦν (συνεκτιμώντας ἐνδεχομένως καὶ τὶς γνώμες ἄλλων ἐπισκόπων), συναποφασίζει μὲ τοὺς ἄλλους ἐπισκόπους, σὲ κάποιον βαθμὸ ἐρήμην τοῦ κλήρου καὶ σὲ ἀκόμη μεγαλύτερο βαθμὸ ἐρήμην τοῦ λαοῦ, γιὰ ὅλες τὶς ἐπισκοπές (δεσμευτικὲς συνοδικὲς ἀποφάσεις, ὅροι πίστεως, καὶ κανόνες).

67. Γιὰ σύντομη συζήτηση τῶν δυὸ παραπάνω συνόδων, βλ. HESS, *The Early Development of Canon Law*, σσ. 40-44.

68. Ἰδιότυπη ἐξαίρεση ἀποτελοῦν οἱ αὐτοκρατορικοὶ ἀξιωματοῦχοι, ἀλλὰ μὲ τὸ θέμα αὐτὸ δὲν μποροῦμε νὰ ἀσχοληθοῦμε στὸ παρὸν ἄρθρο.

Οι περισσότερες από τις παραπάνω εξελίξεις υπήρξαν κατά βάση και θετικές και αναγκαίες⁶⁹. Οι Έκκλησίες χρειάζονταν επίσκοπο για διάφορους λόγους, μεταξύ των οποίων πρωτεύουσα θέση είχε η ανάγκη για τη διασφάλιση της έσωτερικής τους ενότητας. Το γεγονός αυτό είχε επισημανθεί στα τέλη του 4ου αιώνα από τον Άγιο Ίερώνυμο, ο οποίος γράφει ότι:

‘Ο πρεσβύτερος... είναι το ίδιο πράγμα με τον επίσκοπο, και, προτού εισβάλει με υπόκλιση του διαβόλου στη θρησκεία ή φιλοδοξία και αρχίσουν οι άνθρωποι να λένε εγώ ανήκω στο Παύλο, εγώ στον Απολλώ, εγώ στον Κηφά οι εκκλησίες διοικούνταν από το κολλέγιο των πρεσβυτέρων που ενεργούσαν από κοινού. Άλλα άφ’ότου άρχισε ο καθένας να θεωρεί ότι αυτοί τους οποίους είχε βαπτίσει ανήκαν σ’ εκείνον, και όχι στο Χριστό, αποφασίστηκε όμοφωνα ότι ένας από τους πρεσβυτέρους θα πρέπει να εκλεγεί και να προΐσταται των άλλων και ότι η φροντίδα της Έκκλησίας θα πρέπει να ανήκει έξ’ ολοκλήρου σ’ εκείνον, ώστε να μπορέσουν έτσι να απομακρυνθούν τα σπέρματα του σχίσματος⁷⁰.

Έπιπλέον, η σταδιακή εξάπλωση της Έκκλησίας και η ανάγκη άφενός για επικοινωνία και ενότητα μεταξύ των επισκοπών και άφετέρου για την από κοινού αντιμετώπιση ζητημάτων που άπασχολούσαν την όλη Έκκλησία (ή, εν πάση περιπτώσει, μεγάλο μέρος της) όδήγησε στη σύγκληση ευρύτερων και άργότερα οίκουμενικών συνόδων. Όστόσο, το καιριο έρώτημα εν προκειμένω είναι κατά πόσον ή παγίωση των άνωτέρω εξελίξεων συνέβαλε στο να ξεχάσουμε το αυτόνομητο: ότι όπως είναι άδιανόμη ή ύπαρξη και ή λειτουργία της αυτοκέφαλης ή, ευρύτερα, της οίκουμενικής Έκκλησίας χωρίς την επισκοπή,

69. ‘Η παλαιότερη αντίθεση μεταξύ μίας πρωτοχριστιανικής χαρισματικής Έκκλησίας και μίας μεταγενέστερης, κατώτερης ποιότητας Έκκλησίας, στην όποία κυριαρχούν ή ιεραρχία, ό θεσμός, και ή «όρθοδοξία» έχει άμφισβητηθεί από νεότερα έργα που, βασισμένα, μεταξύ άλλων, στις κλασικές μελέτες του Max WEBER, έχουν δείξει πως ή όργάνωση, ή θεσμοποίηση, ή συγκρότηση ιεραρχίας, ή συγκεκριμενοποίηση του περιεχομένου της πίστης, και ή θέσπιση κανόνων άποτελούσαν άπαραίτητα στοιχεία χωρίς τα όποία ό χριστιανισμός της δεύτερης και τρίτης μετά τους Άποστόλους γενιάς, ό χριστιανισμός δηλαδή ό όποιος διαρκώς άποκοϋσε νέα μέλη και από τον όποιο είχαν εκλείψει άφενός οι χαρισματικές μορφές των άποστόλων - ίδρυτών του και άφετέρου ή άίσθηση του άμεσα επικείμενου τέλους, δέν θα είχε επιβιώσει. Για σύντομη συζήτηση των παραπάνω, βλ. το χρήσιμο άρθρο του BARTON S., «The Communal Dimension of Earliest Christianity: A Critical Survey of the Field», *Journal of Theological Studies*, 43.2 (1992), σσ. 419-21.

70. Το παράθεμα είναι από το έργο του ΙΕΡΩΝΥΜΟΥ ‘Υπόμνημα στην προς Τίτον έπιστολή, I, 6-7 και παρατίθεται στο JAY E., «From Presbyter-Bishops to Bishops and Presbyters: Christian Ministry in the Second Century: A Survey», στο *The Second Century*, 1 (1981), σ. 159.

ἔτσι χωρίς τὴ συνοδικότητα τῆς δεύτερης εἶναι ἀδιανόητη καὶ ἡ συνοδικότητα τῆς πρώτης.

Κλείνοντας τὴν παροῦσα ἐνότητα θὰ πρέπει νὰ τονίσουμε ὅτι ἡ ἀναγκαιότητα συνοδικῶν λειτουργιῶν στὸ χῶρο τῆς ἐπισκοπῆς δὲν προκύπτει ἀπλῶς καὶ μόνο ἀπὸ τὸ γεγονός τῆς ἱστορικῆς τους ἐμφάνισης στὴν ἀρχαία Ἐκκλησία. Ἡ συνοδικότητα στὰ ὅρια τῆς ἐπισκοπῆς δὲν ἀποτελεῖ συγκυριακὴ ἱστορικὴ ἐπιλογή ἀλλὰ ἐκκλησιολογικὴ ἀναγκαιότητα, δὲν εἶναι δηλαδή κάτι πού ἐξυπηρετοῦσε τὴ διευθέτηση ἐκκρεμοτήτων στὸ πλαίσιο συγκεκριμένων χωροχρονικῶν συνθηκῶν, ἀλλὰ ἀντιθέτως ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ φύση τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ συνοδικότητα δὲν ἔχει νὰ κάνει ἀπλῶς μὲ τὸ *bene esse* ἀλλὰ κυρίως μὲ τὸ ἴδιο τὸ *esse* τῆς Ἐκκλησίας.

Πιὸ συγκεκριμένα, ἡ συνοδικότητα τῆς ἐπισκοπῆς προκύπτει ἀπὸ τὴν εὐχαριστιακὴ τῆς δομῆ. Ἡ συνοδικότητα ἀποτελεῖ τὴν προέκταση ἐκείνῃ τῆς εὐχαριστίας κατὰ τὴν ὁποία ἡ ὅλη Ἐκκλησία (δηλαδή ἐν προκειμένῳ ἡ ἐπισκοπὴ), κλῆρος καὶ λαός, συνάσσεται ἐπὶ τὸ αὐτό, γιὰ νὰ ρυθμίσει τὰ τοῦ βίου τῆς. Ὅπως δὲν εἶναι δυνατὸν ὁ ἐπίσκοπος καὶ οἱ ἱερεῖς νὰ τελέσουν τὴν εὐχαριστία χωρὶς τὸ λαό, ἔτσι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποφασίσουν γιὰ τὰ σχετικὰ μὲ τὴν Ἐκκλησία ἐρήμην τοῦ λαοῦ (ἀκόμη φυσικὰ πιὸ παράλογη καθίσταται ἡ ὅλη κατάσταση ὅταν ὁ ἐπίσκοπος ἀποφασίζει ἐρήμην ἀκόμη καὶ τῶν πρεσβυτέρων!).

Ἡ βαθιὰ σχέση τῆς εὐχαριστίας μὲ τὴ συνοδικότητα τῆς ἐπισκοπῆς φαίνεται, μεταξὺ ἄλλων, ἀπὸ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἦταν τοποθετημένοι ὅσοι μετεῖχαν στὶς συνόδους κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Κυπριανοῦ. Οἱ ἐπίσκοποι καὶ οἱ πρεσβύτεροι κάθονταν μαζὶ κοντὰ στὸ θυσιαστήριον, ἐνῶ ὁ λαὸς καὶ ὁ κατώτερος κλῆρος στέκονταν ὄρθιοι. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Hess, «καθὼς αὐτὸ περιγράφει τὴ διάταξη τῆς λειτουργίας, μποροῦμε εὐλόγα νὰ συμπεράνουμε ὅτι οἱ συνοδικὲς συνεδρίες συνδέονταν μὲ τὴν τέλεση τῆς Εὐχαριστίας, στὴν ὁποία συμμετεῖχε ἡ ὅλη κοινότητα»⁷¹. Ἡ μεταγενέστερη πρακτικὴ σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία μόνο ἐπίσκοποι ἐπικεφαλῆς ἐπισκοπῶν λαμβάνουν μέρος στὶς συνόδους φανερῶναι κάτι ἀντίστοιχο. Οἱ ἐπίσκοποι δὲν μετέχουν στὴ σύνοδο ἀπλῶς ὡς ἄτομα-φορεῖς τῆς ἀρχιερωσύνης, ἀλλὰ ὡς ποιμένες συγκεκριμένων ἐπισκοπῶν, τῶν ὁποίων τὴ θεολογικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία καὶ μαρτυρία καλοῦνται

71. HESS, *The Early Development of Canon Law*, σ. 21, ὅπου καὶ οἱ σχετικὲς παραπομπὲς στὰ ἔργα τοῦ Κυπριανοῦ.

νά μεταφέρουν στις συνόδους στις όποιες συμμετέχουν. Ὁ ἐπίσκοπος δὲν μεταφέρει στὴ σύνοδο ἀπλῶς καὶ μόνο τὴν ἀτομικὴ του ἄποψη ἀλλὰ καὶ τὴ μαρτυρία τῆς Ἐκκλησίας ἢ ὁποία τὸν ἐξέλεξε καὶ τὴν ὁποία ἔχει κληθεῖ νὰ ποιμαίνει⁷². Πῶς ὅμως μπορεῖ νὰ γίνεῖ αὐτὸ ὅταν ἡ συνοδικότητα στὸ χῶρο τῆς ἐπισκοπῆς ὑπολειπουμένη; Καὶ πῶς μπορεῖ ἓνας ἐπίσκοπος ποῦ ἀδιαφορεῖ γιὰ τὴ συνοδικότητα ἐντὸς τῆς ἐπισκοπῆς του νὰ τὴν ὑπηρετήσῃ ἐκτὸς αὐτῆς;

iv) Ἡ συνοδικότητα στὴ σύγχρονη ἐπισκοπὴ: ἐπισημάνσεις καὶ προτάσεις

Στὸ πλαίσιο τοῦ παρόντος ἄρθρου δὲν εἶναι ἐφικτὴ ἡ παρουσίαση τοῦ τρόπου λειτουργίας τῆς συνοδικότητας στὰ ὅρια τῆς ἐπισκοπῆς ἀπὸ τὸν τέταρτο αἰῶνα μέχρι τὶς μέρες μας. Ὡστόσο, ἡ ἀρχαία Ἐκκλησία μᾶς δίνει τὶς θεμελιώδεις ἱστορικὲς καὶ θεολογικὲς παραμέτρους ποὺ προσδιορίζουν *grosso modo* τὴν ἐν λόγω συνοδικότητα. Ὅπωςδήποτε πάντοτε ὑπῆρχαν διαφοροποιήσεις καὶ μεταβολές ὡς πρὸς τὸν τρόπο λειτουργίας τῆς συνοδικότητας, ἡ ἴδια ὅμως ἡ συνοδικότητα καὶ τὰ θεμελιώδη της δεδομένα δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ μεταβληθοῦν χωρὶς νὰ μεταβληθεῖ καὶ ἡ ἴδια ἡ Ἐκκλησία. Γιὰ τὸ θέσουμε διαφορετικὰ, οἱ ποικίλες μορφές ἔκφρασης τῆς συνοδικότητας ἀνήκουν στὶς *παραδόσεις*, ἡ ἴδια ὅμως ἡ συνοδικότητα ἀνήκει στὴν *Παράδοση*. Ἡ Ἐκκλησία μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ χωρὶς κάποιες ἀπὸ τὶς πρώτες, ὄχι ὅμως χωρὶς τὴ δεύτερη.

Ἐχοντας ὡς δεδομένα τὸ συνοδικὸ ἦθος καὶ τὴ διαμόρφωση τῶν θεμελιωδῶν δομῶν ἔκφρασής του κατὰ τὴν ἀρχαία Ἐκκλησία, μποροῦμε στὴ συνέχεια νὰ προχωρήσουμε σὲ ὀρισμένες παρατηρήσεις γιὰ τὴ λειτουργία τῆς συνοδικότητας στὴ σύγχρονη ἐπισκοπὴ. Θὰ ἐπικεντρώσουμε τὴ σχετικὴ συζήτησή μας σὲ τρία ἐπίπεδα: Στὸ ἐπίπεδο τῆς σχέσης τοῦ ἐπισκόπου μὲ τοὺς πρεσβυτέρους, στὸ ἐπίπεδο τῆς σχέσης τῶν πρεσβυτέρων μεταξὺ τους, καὶ στὸ ἐπίπεδο τῆς

72. Εἶναι χαρακτηριστικὴ, γιὰ παράδειγμα, ἡ πρόταση μὲ τὴν ὁποία καταλήγει ἐπιστολὴ 27 Μητροπολιτῶν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀναφορικὰ μὲ προσφάτως ἀνακύψαν ἐκκλησιαστικὸ ζήτημα: «ἡ παρούσα [ἐν. ἐπιστολὴ τῶν Μητροπολιτῶν] ἀποτελεῖ ἔκφραση πόνου καὶ ἀγωνίας τοῦ Κλήρου, τῶν Μοναχῶν, καὶ τοῦ λαοῦ τῶν Μητροπόλεων μας...». Ἡ πρόταση αὐτὴ φανερῶνει ὅτι οἱ ἐπίσκοποι μας διατηροῦν τὴ συνείδηση τοῦ χρέους τους νὰ ἐκφράζον «τὸν πόνον καὶ τὴν ἀγωνία» τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ τῶν ἐπισκοπῶν τους. Ἡ καθιέρωση σαφέστερων θεσμῶν συνοδικῆς λειτουργίας στὸ χῶρο τῆς ἐπισκοπῆς θὰ διευκόλυνε τὴν ἐκπλήρωση αὐτοῦ τοῦ χρέους.

σχέσης του κλήρου με το λαό της επισκοπής. Επίσης θα αναφερθούμε με συνομιμία στον τρόπο με τον οποίο τα παραπάνω επιδρούν τόσο στη συνοδικότητα της Εκκλησίας γενικότερα όσο και στην ιεραποστολική της μαρτυρία.

Όσον αφορά το επίπεδο της σχέσης του επισκόπου με τους ιερείς, η συνοδικότητα παρουσιάζει σοβαρές δυσλειτουργίες. Ο επίσκοπος σε αρκετές περιπτώσεις έχει πάψει να θεωρεί το πρεσβύτεριο (τό «συνέδριο του επισκόπου») ως το συμβουλευτικό του σώμα, στο οποίο ανήκει οργανικά και ο ίδιος. Αυτό συνδέεται με το γεγονός ότι δεν υπάρχουν θεσμικές προβλέψεις για τη συγκρότηση και τη λειτουργία του ανωτέρω συνεδρίου. Το αποτέλεσμα είναι ότι στην πράξη ο επίσκοπος ενίοτε δεν συζητά με τους ιερείς για τα διάφορα θέματα της επισκοπής, αλλά περιορίζεται στο να τους κοινοποιεί τις αποφάσεις του. Οί αποφάσεις αυτές λαμβάνονται αποκλειστικά από τον επίσκοπο, ένδεχομένως σε συνεννόηση με κάποιους, ένδεχομένως «έξωθεσμικούς», συνεργάτες του, ενώ οί ιερείς από σύμβουλοι του επισκόπου μετατρέπονται σε αποδέκτες εντολών, τίς οποίες καλούνται «εὐπειθῶς» να εκτελέσουν. Η κρίση της συνοδικότητας στη σχέση επισκόπου και ιερέων φαίνεται και από το γεγονός ότι ακόμη και η συμμαρτυρία του πρεσβυτέρου, χωρίς την οποία ο επίσκοπος δεν επιτρέπεται να ασκήσει το κατεξοχήν διακριτικό του επισκοπικού βαθμού της ιερωσύνης «δικαίωμα», εκείνο δηλαδή της χειροτονίας, έχει σε αρκετές περιπτώσεις ουσιαστικά καταργηθεί – σε κάποιο βαθμό με ευθύνη και τῶν ἰδίων τῶν ιερέων⁷³.

73. Είναι χαρακτηριστικό ότι στη χειροτονία του πρεσβυτέρου που περιγράφει ο Ἰππόλυτος, ὅλοι οί πρεσβύτεροι ἀγγίζουν τὸ κεφάλι τοῦ χειροτονομένου πρεσβυτέρου, μαζί με τὸν επίσκοπο πὸν χειροτονεῖ (*Ἀποστολικὴ Παράδοση*, 7. 1), ἐκφράζοντας ἔτσι τὴ συμφωνία καὶ τὴ συμμετοχὴ τους στὴν χειροτονία τοῦ νέου μέλους τοῦ πρεσβυτερίου. Ὁ Ἅγιος Συμεὼν Θεσσαλονίκης τὸν 15ο αἰῶνα ἀναφέρει ὅτι αὐτὸς πὸν πρόκειται νὰ χειροτονηθεῖ πρέπει νὰ ἔχει συμμαρτυρία ἀπὸ ἑπτὰ πρεσβύτερους (*Περὶ τῶν ἱερῶν χειροτονιῶν*, PG 155, 372A καὶ C). Τόσο ὁ ἀριθμὸς ἑπτὰ ὅσο καὶ ἡ συμβολικὴ του σημασία φανερόνουν ὅτι λίγο πολὺ τὸ σύνολο τῶν πρεσβυτέρων θὰ πρέπει νὰ δώσει τὴ συγκατάθεσή του ὥστε ὁ επίσκοπος νὰ τελέσει στὴ συνέχεια τὴ χειροτονία. Ὅπως χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει ὁ Ἅγιος Συμεὼν, ἡ συμμαρτυρία τῶν ἑπτὰ πρεσβυτέρων εἶναι ἀπαραίτητη «ἵνα βεβαίᾳ ἢ διὰ πάντων ἡ ἐκλογή τε καὶ μαρτυρία· ὅτι καὶ τὸν λειτουργῶν τῶν τῆς Ἐκκλησίας μυστηρίων ὑπὸ πάντων ἐκλέγεσθαι δεῖ» (372C). Σήμερα, ὡστόσο, δὲν ἀπουσιάζουν περιπτώσεις κατὰ τίς ὁποῖες ὁ επίσκοπος χειροτονεῖ παρὰ τὴν ἀντίθετη γνώμη τοῦ πρεσβυτέρου - πνευματικοῦ τοῦ ὑποψηφίου, ἢ πὸν ἀπλῶς παραγγέλλει σὲ κάποιον «εὐπειθῆ» ἱερέα νὰ προμηθεύσει τὸν ὑποψήφιο με μία τυπικὴ συμμαρτυρία. Ἀντίθετα, ἡ πρόσφατη συγκρότηση σὲ ὀρισμένες Μητροπόλεις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος «Γεροντίας», χωρίς τὴ συμφωνη γνώμη τῆς ὁποίας δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ χειροτονία κληρικοῦ, ἀποτελεῖ βῆμα πρὸς τὴ σωστὴ κατεύθυνση.

Τὸ ἔλλειμμα συνοδικότητας πού χαρακτηρίζει τὴ σχέση ἐπισκόπου καὶ ἱερέων ὀφείλεται σὲ πολλὲς αἰτίες, μία ἀπὸ τὶς ὁποῖες φαίνεται νὰ εἶναι καὶ τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἱερεῖς δὲν συμμετέχουν στὴ διαδικασία ἐκλογῆς τοῦ ἐπισκόπου τους. Μὲ βάση τὴν ἰσχύουσα στὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος διαδικασία ἐκλογῆς τῶν ἐπισκόπων⁷⁴, οἱ ἱερεῖς δὲν ἀντιμετωπίζονται ὡς ὑπεύθυνο γιὰ τὴν διαπίμανση τῆς τοπικῆς Ἐκκλησίας κολλέγιο πού ἔχει ἀρμοδιότητες καὶ εὐθύνες σχετικὰ μὲ τὴ διαδικασία ἐκλογῆς τοῦ προέδρου του, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς «ὑφιστάμενοι» πού ὑποχρεοῦνται νὰ ἀποδεχθοῦν τὸν ἐπίσκοπο πού ἐξέλεξαν κάποιιο ἄλλο ἐπίσκοπο, ἄσχετοι πρὸς τὴ συγκεκριμένη ἐπισκοπὴ, χωρὶς νὰ νὰ ἀκούσουν τὴ γνώμη τους. Αὐτὸ ἰσοπεδώνει ἐκκλησιολογικὰ τὴν ἐπισκοπὴ καὶ τραυματίζει τὴ σχέση τῶν ἱερέων μὲ τὸν ἐπίσκοπο ἤδη ἐν τῇ γενέσει τῆς⁷⁵.

Προφανῶς ὁ ἀποκλεισμός τῶν πρεσβυτέρων ἀπὸ τὶς διαδικασίες τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἐπισκόπου καὶ τῆς λήψης γενικότερα τῶν ἀποφάσεων τῆς ἐπισκοπῆς δὲν διευκολύνει τὴν ἀποδοχὴ οὔτε τοῦ ἴδιου τοῦ ἐπισκόπου οὔτε τῶν ἀποφάσεών του, ἐνῶ ἀντιθέτως δημιουργεῖ φυγόκεντρες τάσεις αὐτονομίας τῶν ἱερέων ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο. Αὐτὸ προφανῶς συνδέεται μὲ τὴν ἀντίληψη ὀρισμένων ἱερέων ὅτι στὴν ἐνορία τους ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ἀποφασίζουν καὶ νὰ πράττουν κατὰ τὸ δοκοῦν, ἀγνοώντας ἐν πολλοῖς τὸν ἐπίσκοπό τους. Εἶναι εὐνόητο ὅτι τέτοιου εἴδους νοοτροπίες καὶ πρακτικὲς τραυματίζουν τὴ συνοδικότητα.

Μὲ βάση τὴν κατάστασι πού περιγράψαμε παραπάνω, θὰ μπορούσαμε ἴσως νὰ ποῦμε ὅτι στὴν Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος ἡ σχέση τοῦ ἐπισκόπου μὲ τοὺς πρεσβυτέρους του παρουσιάζει ὀρισμένες φορὲς κάποιες ὁμοιότητες μὲ τὴ σχέση τοῦ ἐκάστοτε Ἑλληνα πρωθυπουργοῦ μὲ τοὺς ὑπουργούς του. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Καθηγητὴς Kevin Featherstone σὲ σχετικὸ ἄρθρο του, ὁ πρωθυπουργὸς

74. Τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἐκλογὴ τῶν Μητροπολιτῶν τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀναφέρονται στὸ Ζ' Κεφάλαιο τοῦ *Καταστατικοῦ Χάρτη τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος*, Ν. 590/1977, ἄρθρα 17-28.

75. Εἶναι ιδιαίτερα ἐνδιαφέρον ὅτι σύμφωνα μὲ τὸ τυπικὸ τῆς χειροτονίας τοῦ ἐπισκόπου «μετὰ τίνος πλατυτέρας ἐκθέσεως τῶν γινομένων», τὸ ὁποῖο περιλαμβάνεται στὸ ἐν χρήσει *Εὐχολόγιον τὸ Μέγα* (σσ. 169-76), ὁ ὑποψήφιος «ψήφω καὶ δοκιμασία τῶν Θεοφιλεστάτων Ἱερέων καὶ Κληρικῶν τῆς πόλεως (τῆς δέ)» «προσάγεται» καὶ «προσφέρεται» ἀπὸ τὸν «λογιώτατο» τῶν Κληρικῶν τῆς Μητροπόλεως πρὸς τὸν ἀρχιερέα πού θὰ τὸν χειροτονήσει. Ἡ λογικὴ τῆς παραπάνω διαδικασίας εἶναι σαφῆς. Οἱ κληρικοὶ τῆς Μητροπόλεως ψηφίζουν καὶ δοκιμάζουν τὸν ὑποψήφιο καὶ στὴ συνέχεια τὸν «προσάγουν» στὸν ἀρχιερέα πού θὰ τὸν χειροτονήσει. Ἡ κίνηση εἶναι ἀπὸ τὴν ἐπισκοπὴ στὴν Ἱεραρχία, ὄχι ἀντίστροφα.

στο έλληνικό πολιτικό σύστημα από τη μία έχει τεράστιες εξουσίες («μπορεί να απολύει και να προσλαμβάνει κατά βούληση, να επιλέγει όποιους θέλει, να θεσπίζει επιτροπές και διαδικασίες, να δημιουργεί και να καταργεί ύπουργεία»), από την άλλη όμως είναι έτσι δομημένη ή λειτουργία των ύπουργείων, ώστε ό κρατικός μηχανισμός να «βρίσκεται επί της ουσίας υπό τόν πλήρη έλεγχο τών ύπουργών», πράγμα τó όποιο σέ μεγάλο βαθμό άκυρώνει τήν εξουσία τού πρωθυπουργού στήν πράξη. Ο Featherstone καταλήγει γράφοντας ότι «έν κατακλείδι, οί Έλληνες πρωθυπουργοί είναι δικτάτορες μέ δεμένα χέρια»⁷⁶. Άντίστοιχα στήν έπισκοπή, τó έλλειμμα συνοδικότητας όσον άφορά τή σχέση τού έπισκόπου μέ τούς ιερείς έχει ως άποτέλεσμα τήν ύπαρξη ένός θεωρητικά πανίσχυρου έπισκόπου, τού όποιου όμως ή ισχύς στήν πράξη σέ μεγάλο βαθμό άκυρώνεται από τήν άυτονομία τών προσβυτέρων πού έλέγχουν τς ένορίες. Μεταβολή τής κατάστασης αύτης δέν είναι εύκολο να πραγματοποιηθεί έν δέν άποκατασταθεί ή συμμετοχή τών ιερέων στήν έκλογή τού έπισκόπου καθώς και ή συνοδική λειτουργία τού συνεδρίου τού έπισκόπου. Οί έξελίξεις αυτές άλλωστε θά άναβαθμίσουν τή σχέση έμπιστοσύνης μεταξύ έπισκόπου και ιερέων και θά δημιουργήσουν καλύτερες προϋποθέσεις συνεργασίας.

Η κρίση τής συνοδικότητας πού χαρακτηρίζει τή σχέση έπισκόπου και ιερέων χαρακτηρίζει σέ άρκετες περιπτώσεις και τς σχέσεις τών ιερέων μεταξύ τους. Δέν ύπάρχουν στή σύγχρονη έπισκοπή θεσμοί πού να προωθοϋν τή συνοδικότητα και τή συνεργασία μεταξύ τών ιερέων. Αυτό ισχύει όχι μόνο για τούς ιερείς εύρύτερα τής έπισκοπής, άλλα άκόμα και για τούς ιερείς τής ίδιας ένορίας. Για παράδειγμα, μέ έξαιρεση τόν πρόεδρο τού έκκλησιαστικού συμβουλίου, οί ιερείς τών ένοριών δέν μετέχουν στο έκκλησιαστικό συμβούλιο τού ναού τους⁷⁷. Αυτό έχει ως άποτέλεσμα τó θεσμικό άποκλεισμό τους από τς διαδικασίες λήψης σημαντικών άποφάσεων πού άφοροϋν τήν ίδια τήν ένορία τους.

Τó πρόβλημα περιπλέκεται άκόμη περισσότερο έξαιτίας τής θεσμοποιημένης κατάτμησης άρμοδιοτήτων έντός τών μεγάλων ένοριών, όπου άλλος είναι ιερατικός προϊστάμενος, άλλος πρόεδρος τού έκκλησιαστικού συμβουλίου, άλλος ιερέας νεότητος, άλλος πρόεδρος τού φιλοπτώχου κ.λπ., χωρίς καμία θε-

76. FEATHERSTONE K., «Η δομική άνεπάρκεια τού έλληνικού πολιτικού συστήματος», *Καθημερινή της Κυριακής*, 22 Φεβρουαρίου 2009, σ. 25.

77. Για τά σχετικά μέ τή συγκρότηση τών έκκλησιαστικών συμβουλίων τών ναών, βλέπε *Κανονισμό 8/1979 περί Έερών Ναών και Ένοριών*, άρθρο 7.

σμηκή αναφορά τοῦ ἑνὸς πρὸς τὸν ἄλλο. Αὐτὸ δυσχεραίνει περαιτέρω τὴν διαμόρφωση συνοδικῆς συνείδησης καὶ λειτουργίας καὶ ἐνισχύει τὶς τάσεις αὐτονομίας τοῦ πρεσβυτέρου ἀπὸ τοὺς συμπρεσβυτέρους τοῦ ἀκόμα καὶ μέσα στὸ χῶρο τῆς ἴδιας τους τῆς ἐνορίας.

Ἄν περάσουμε τώρα στὸ τρίτο ἐπίπεδο (δυσ)λειτουργίας τῆς συνοδικότητας, δηλαδή σ ἐκεῖνο πὸ ἀφορᾶ τὴ σχέση τοῦ κλήρου μὲ τὸ λαό, θὰ χρειαστεῖ καὶ πάλι νὰ ἀναφερθοῦμε στὸν ἀποκλεισμὸ τῶν λαϊκῶν ἀπὸ τὴ διαδικασία ἐκλογῆς τοῦ ἐπισκόπου τους καὶ στὶς ἀρνητικὲς του συνέπειες⁷⁸. Ὅσον ἀφορᾶ τὶς συνέπειες αὐτὲς γιὰ τὸν ἐπίσκοπο, εἶναι νομίζω εὐνόητο ὅτι ἕνας ἐπίσκοπος στὴν ἐκλογή τοῦ ὁποίου θὰ ἔχει συμμετάσχει ὁ κληρὸς καὶ ὁ λαὸς τῆς ἐπισκοπῆς του θὰ ἔχει πιθανότατα διαφορετικὴ σχέση μαζί της ἀπὸ ὅ,τι ἕνας ἄλλος πὸν ὀφείλει τὴν ἐκλογή του ἀποκλειστικά καὶ μόνο στὴ θέληση ἄλλων ἐπισκόπων. Εἶναι ἐπίσης εὐνόητο ὅτι ἕνας ἐπίσκοπος πὸν ἀποτελεῖ προῖον τῆς λειτουργίας τῆς συνοδικότητας τῆς ἐπισκοπῆς θὰ εἶναι πιθανότατα περισσότερο εὐαίσθητος ὅσον ἀφορᾶ τὴν προστασία καὶ μάλιστα τὴν προώθηση αὐτῆς τῆς συνοδικότητας. Ὅσον ἀφορᾶ πάλι τοὺς λαϊκοὺς, ἢ μὴ μετοχή τους στὴν ἐκλογή τοῦ ἐπισκόπου τους δὲν τοὺς βοηθᾶ νὰ ἀποβάλουν τὴ συνείδηση τοῦ ἀνεύθυνου καὶ περιστασιακοῦ «πελάτη» ἐκκλησιαστικῶν προϊόντων πὸν εἶναι σήμερα κυρίαρχη καὶ νὰ ἀναπτύξουν αἴσθημα εὐθύνης γιὰ τὴν πορεία τῆς Ἐκκλησίας τους καὶ τῆς ἐπισκοπῆς τους.

Τὸ ἔλλειμμα συνοδικότητας στὴ σχέση τοῦ λαοῦ μὲ τὸν κληρὸ ἐμφανίζεται ὅμως ὅσον ἀφορᾶ τὴ σχέση τοῦ λαοῦ ὄχι μόνο μὲ τὸν ἐπίσκοπο ἀλλὰ καὶ μὲ τοὺς ἱερεῖς. Ὅπως τὸ ποιμνιο τῆς ἐπισκοπῆς δὲν ἔχει λόγο γιὰ τὸ ποιὸς θὰ εἶναι ὁ ἐπίσκοπός του, ἔτσι καὶ τὸ ποιμνιο τῆς ἐνορίας δὲν ἔχει λόγο γιὰ τὸ ποιὸς θὰ εἶναι ὁ ἱερέας του. Δὲν ἔχουν ἀκόμη θεσπιστεῖ διαδικασίες διαβούλευσης τῶν ἐνοριτῶν μὲ τὸν ἐπίσκοπο προκειμένου νὰ διακριβωθεῖ ποιὸς εἶναι οἱ ἀνάγκες, τὰ προβλήματα, οἱ προϋποθέσεις, οἱ δυνατότητες, οἱ ἐπιθυμίες, τὰ ὄραματα, κ.λπ. τοῦ ποιμνίου μιᾶς συγκεκριμένης ἐνορίας ὥστε νὰ εἶναι δυνατόν στὴ συνέχεια νὰ ἐκτιμηθεῖ ποιὸς ἱερέας εἶναι κατάλληλος γιὰ νὰ ἀναλάβει τὴ διαποί-

78. Γιὰ μία σύγχρονη πρόταση ἐκλογῆς τῶν ἐπισκόπων ἀπὸ τὸν κληρὸ καὶ τὸ λαὸ τῆς ἐπισκοπῆς, βλ. π. ΠΙΝΑΚΟΥΛΑ Α., «Ψήφω κλήρου καὶ λαοῦ»: Μία νέα πρόταση γιὰ τὴν ἐκλογή τῶν ἐπισκόπων (Ἀθήνα: Ἐν Πλῶ, 2007). Γιὰ μία παλαιότερη σχετικὴ πρόταση, βλ. Ἀρχιμ. ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΥ Ε., «Σχέδιον νόμου περὶ ἐκλογῆς ἀρχιερέων ἐν τῇ Ὁρθοδόξῳ Ἐκκλησίᾳ τῆς Ἑλλάδος», στὸ Ἄρθρα, Μελέται, Ἐπιστολαί, Α' (Ἀθήνα, 1986), σσ. 150-7· πρώτη δημοσίευση στὸ Ἐνορία, φύλλο 325, 1.2.1962.

μανσή της. Ἀκόμα και οἱ ἰσχύουσες ἐλλειμματικές διατάξεις πού ἀφοροῦν στήν ἀνάρτηση τοῦ ὀνόματος τοῦ ὑποψηφίου γιά κάποια ἐφημεριακή θέση, στή δυνατότητα ὑποβολῆς ἐνστάσεων ἀπό τοὺς ἐνοριῖτες κ.λπ.⁷⁹, ἔχουν σὲ πολλές περιπτώσεις στήν πράξη καταργηθεῖ. Ἐπιπλέον, οἱ μεταθέσεις τῶν ἱερέων γίνονται ὀρισμένες φορὲς ἀβασάνιστα καὶ μὲ μεγάλη εὐκολία, ἐνῶ τὸ ποιμνιο, στὸ βαθμὸ πού δὲν ἔχει κυριευτεῖ ἀπὸ τὴν ἀδιαφορία καὶ τὴν ἀπάθεια στὶς ὁποῖες τὸ ὄθει ὁ ἐκκλησιαστικὸς ὄργανισμὸς, ἀναρωτιέται μὲ ἀγωνία γιὰ τὸ ποιὸν ἱερέα θὰ τοὺς στείλουν καὶ πάλι ἀπὸ τὴ Μητρόπολη γιὰ νὰ τοὺς ποιμάνει⁸⁰.

Ἐνας ἀπὸ τοὺς ἐλάχιστους θεσμοὺς μέσω τοῦ ὁποῖου οἱ λαϊκοὶ μετέχουν ὑπεύθυνα στὸ ἐκκλησιαστικὸ γίνεσθαι τῆς ἐνορίας τους εἶναι αὐτὸς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συμβουλίου, στὸν ὁποῖο ἀναφερθήκαμε καὶ νωρίτερα. Καὶ ἐδῶ ὅμως οἱ λαϊκοὶ (ὅπως καὶ οἱ ἱερεῖς) δὲν ἔχουν, θεσμικὰ τουλάχιστον, κανένα λόγο γιὰ τὸ ποιὸν θὰ μετάσχουν στὸ ἐκκλησιαστικὸ συμβούλιο – δὲν ἔχουν τὴ δυνατότητα νὰ συμμετάσχουν στήν ἐκλογή ὄχι τοῦ ἐπισκόπου τους ἀλλὰ οὔτε καὶ τῶν λαϊκῶν μελῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συμβουλίου τῆς ἐνορίας τους⁸¹. Ἐπιπλέον, ὁ ἐν τοῖς πράγμασι, σὲ κάποιες περιπτώσεις, περιορισμὸς τῶν ἀρμοδιοτήτων τῶν μελῶν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συμβουλίου, συνήθως μὲ εὐθύνη τοῦ προέδρου του, ἀπαξιώνει τὸ ρόλο τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συμβούλου καὶ ὀδηγεῖ στή γενικότερη ἀδυναμία εὗρεσης ἐκκλησιαστικῶν συμβούλων μὲ κάποια πνευματική, μορφωτική, καὶ κοινωνική ἐπάρκεια.

Ὅπως ἀναφέραμε καὶ νωρίτερα, τὸ ἔλλειμμα συνοδικότητος στὸ χῶρο τῆς ἐπισκοπῆς, μορφῆς καὶ ἐκφράσεις τοῦ ὁποῖου μόλις περιγράψαμε, δημιουργεῖ

79. Κανονισμὸς 2/1970 Περὶ Ἱερῶν Ναῶν, Ἐνοριῶν καὶ Ἐφημερίων, ἄρθρα 33-37.

80. Ὁ Καταστατικὸς Χάρτης τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος προβλέπει «ὅτι τακτικὸς ἐφημέριος μετατίθεται α) τῇ αἰτήσῃ του, β) ἀποφάσει τῆς Δ.Ι.Σ. μετὰ ἡτιολογημένην πρότασιν τοῦ οἰκείου Ἀρχιερέως..., καὶ γ) λόγῳ ποινῆς... (ἄρθρο 37, παράγραφος 7)». Σὲ καμία ἀπὸ τίς περιπτώσεις αὐτὲς δὲν προβλέπεται ἡ ἐκφραση γνώμης ἐκ μέρους τοῦ ποιμνίου.

81. Ὁ σχετικὸς κανονισμὸς προβλέπει ὅτι τὸ ἐκκλησιαστικὸ συμβούλιο ἀποτελεῖται «α) ἐκ τοῦ ἐφημερίου, ὡς Προέδρου... β) ἐκ τεσσάρων λαϊκῶν μελῶν, ἐκλεγομένων καὶ διοριζομένων ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν ἐνοριῶν ὑπὸ τοῦ Μητροπολιτικοῦ Συμβουλίου, τῇ προτάσῃ τοῦ οἰκείου Μητροπολίτου» (Κανονισμὸς 8/1979 περὶ Ἱερῶν Ναῶν καὶ Ἐνοριῶν, ἄρθρο 7, παράγραφος 1). Ὁ ἱερέας – πρόεδρος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συμβουλίου διορίζεται ἀπὸ τὸν Μητροπολίτη (βλ. τὸ ἀνωτέρω ἄρθρο καθὼς καὶ τὸ ἄρθρο 37, παράγραφος 8 τοῦ Καταστατικοῦ Χάρτη τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος). Εἶναι ἐμφανὴς ἡ ἔλλειψη πρόβλεψης γιὰ τὴ συμμετοχὴ τῶν ἱερέων καὶ τοῦ ποιμνίου τῆς ἐνορίας στὶς παραπάνω διαδικασίες – ἂν καὶ βέβαια στήν πράξη τὸ Μητροπολιτικὸ Συμβούλιο διορίζει συνήθως τὰ μέλη πού προτείνει ὁ πρόεδρος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ συμβουλίου.

ἀδιέξοδα ὄχι μόνο στήν ἐπισκοπή καθαυτήν, ἀλλά καί γενικότερα στή συνοδική λειτουργία τῆς εὐρύτερης Ἐκκλησίας. Εἶναι νομίζω προφανές ὅτι τὸ ἔλλειμμα συνοδικότητας στὰ ὄρια τῆς ἐπισκοπῆς δὲν διευκολύνει τοὺς ἐπισκόπους στὸ νὰ μεταφέρουν στή σύνοδο ἐπαρκῶς τὴν ἐκκλησιαστικὴ συνείδηση καὶ ἐμπειρία τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ τῆς ἐπισκοπῆς τους. Ἐπιπλέον, εἶναι νομίζω πολὺ φυσικὸ ὀρισμένοι τουλάχιστον ἐπίσκοποι νὰ τείνουν, μὲ διαφορετικὸ βέβαια τρόπο, νὰ ἀναπαράγουν καὶ στὸ χῶρο τῆς Ἱεραρχίας τὰ μοντέλα ἀντισυνοδικῆς συμπεριφορᾶς τὰ ὁποῖα εἶχαν καὶ οἱ ἴδιοι βιώσει ὡς λαϊκοί, διάκονοι, καὶ ἱερεῖς. Δὲν εἶναι λοιπὸν νὰ ἀποροῦμε γιὰ τὰ ὅποια φαινόμενα ἀντίσυνοδικότητας ἀπαντοῦν στὸ χῶρο τῆς Ἱεραρχίας, ἐφόσον χωρὶς ξεκάθαρες, θεσμικὰ παγιωμένες διαδικασίες συνοδικῆς λειτουργίας τόσο ἡ ἐπισκοπὴ ὅσο καὶ ἡ σύνοδος τῶν ἐπισκόπων τείνουν καὶ θὰ τείνουν νὰ μεταβάλλονται ἀπὸ θεσμοὶ καὶ ἐκφράσεις συνοδικότητας «σὲ ἐνὸς ἀνδρὸς ἀρχή».

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὶς ἐπιπτώσεις του στήν εὐρύτερη συνοδικὴ λειτουργία τῆς Ἐκκλησίας, τὸ ἔλλειμμα συνοδικότητας στήν ἐπισκοπὴ τραυματίζει καὶ τὴ μαρτυρία τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸ σύγχρονο κόσμο. Ὅπως στή διασπορὰ ἡ θεολογικὴ μαρτυρία τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησιολογίας ἀκυρώνεται στήν πράξη ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τῶν δικαιοδοσιῶν τῶν ἐθνικῶν Ἐκκλησιῶν, ἔτσι καὶ στὸν τόπο μας ἡ ἐν τοῖς πράγμασι δυσλειτουργία τῆς συνοδικότητας ἀκυρώνει τὴν ἀξία τῶν περὶ τοῦ ἀντιθέτου διαβεβαιώσεων τῆς κατὰ τὰ ἄλλα ὀρθόδοξης ἐκκλησιολογίας μας. Τὸ ἔλλειμμα συνοδικότητας στήν ἐπισκοπὴ δὲν ἀντιβαίνει μόνο στήν εὐχαριστιακὴ τῆς συγκρότηση καὶ δὲν ὑπονομεύει ἀπλῶς τὴν ἀποτελεσματικὴ τῆς λειτουργία. Συντηρεῖ μίαν ἀκόμη ἀναντιστοιχία μεταξὺ λόγων καὶ ἔργων, μὴ ἀκόμη ὑποκρισία κοντὰ σὶς τόσες ἄλλες γιὰ τὶς ὁποῖες ὁ κόσμος μᾶς ἐπικρίνει.

Τὸ γεγονός αὐτὸ ἐκθέτει περαιτέρω τὸν ἐκκλησιαστικὸ ὄργανισμὸ καὶ γιὰ τὸν πρόσθετο λόγο ὅτι ζοῦμε σὲ μίαν σύγχρονη δημοκρατικὴ κοινωνία, δηλαδή στήν Ἑλλάδα τῆς μεταπολίτευσης, σὲ μίαν χώρα-μέλος τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης. Εἶδαμε νωρίτερα τὴ σημασία τοῦ *consensus* τόσο στήν πολιτικὴ ζωὴ τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας ὅσο καὶ στή συνοδικὴ λειτουργία τῶν πρωτοχριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν. Ἐπιπλέον οἱ ἱστορικοὶ μᾶς γνωστοποιοῦν ὅτι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἐκφράστηκε στήν ἀρχαία Ἐκκλησία ἡ συνοδικότητα υἰοθέτησε σὲ μεγάλο βαθμὸ τὰ μοντέλα τῆς πολιτικῆς πραγματικότητας τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας (οἱ ἱστορικοὶ συμφωνοῦν ὡς πρὸς αὐτό, ἀλλὰ διαφωνοῦν ὡς πρὸς τὸ ἂν τὸ κυρίαρχο μοντέλο συγκρότησης καὶ λειτουργίας τῶν συνόδων προερχόταν ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ σύγκλητο ἢ τὰ συμβούλια τῶν πόλεων καὶ ἄλλους ὀργανι-

σμούς)⁸². Ἐὰν αὐτὸ συνέβαινε τότε, διερωτᾶται κανεὶς πόσο πιὸ αὐτονόγηθ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ συνοδικότητα σήμερα, στὸ πλαίσιο τῶν σύγχρονων εὐρωπαϊκῶν δημοκρατικῶν κοινωνιῶν, ὅπου ἡ συμμετοχικότητα καὶ ἡ κοινωνικὴ λογοδοσία ἀποτελοῦν αὐτονόγητες ἔννοιες. Δὲν εἶναι ἴσως τυχαῖο τὸ γεγονός ὅτι ἡ Ἐκκλησία στὶς μέρες μας δίνει συχνὰ τὴν ἐντύπωση ὅτι ἀποτελεῖ ἕναν ἀπὸ τοὺς πλέον αὐταρχικοὺς χώρους τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας. Ἡ ἐντύπωση αὐτὴ δημιουργεῖται καὶ ἀπὸ τὶς ἀνάρμοστες, ὄχι μόνο γιὰ τὸ χῶρο τῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ καὶ γιὰ κάθε δημοκρατικὴ κοινωνία, ἐκδηλώσεις ἀμετροεποῦς κολακειᾶς πρὸς τὸν ἀρχιεπίσκοπο, τοὺς ἐπισκόπους, καί, σὲ μικρότερο βαθμῶ, τοὺς ἱερεῖς, στὶς ὁποῖες ἐπιδίδεται μεγάλο μέρος τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ μας.

ν) Ἀντὶ ἐπιλόγου: συνοδικότητα καὶ ἱεραρχία

Στὸ 16ο κεφάλαιο τῶν Ἀριθμῶν περιγράφεται ἕνα πολὺ ἐνδιαφέρον περιστατικό. Ὁ λευίτης Κορὲ μαζὶ μὲ μιὰ μεγάλη ομάδα λευιτῶν ἐπαναστάτησαν ἐναντίον τοῦ Μουσῆ καὶ τοῦ Ἀαρών, διεκδικώντας καὶ γιὰ τὸν ἑαυτὸ τοὺς τὸ ἀξίωμα τῆς ἱερωσύνης. «Να ξέρετε ὅτι ὅλος ὁ λαὸς εἶναι ἅγιος», εἶπαν στὸν Μουσῆ καὶ τὸν Ἀαρών, καὶ ὁ Κύριος εἶναι μαζί τους. «Γιατί ἐπαναστατεῖτε κατὰ τοῦ λαοῦ τοῦ Κυρίου ἀρπάζοντας τὴν ἀρχηγία;», τοὺς κατηγορήσαν⁸³. Ὁ ἀείμνηστος π. Ἰωὴλ Γιαννακόπουλος ἐρμηνεύει τὴ στάση τοῦ Κορὲ καὶ τῶν ἀκολούθων του βάζοντας στὸ στόμα τους τὰ παρακάτω λόγια: «Φθάνει πια! Ὡς ἐδῶ καὶ μὴ παρέκει. Ἀρκετὰ μᾶς ἐκάματε τὸν Ἅγιον. Ὅλη ἡ συναγωγὴ εἶναι ἁγία καὶ ἔχει τὸν Θεόν. Δὲν εἴσθε σεῖς ἀνώτεροι νὰ τὴν ἐξουσιάζετε». Παρακάτω ὁ π. Ἰωὴλ σημειώνει ὅτι «ὁ Κορὲ μὲ τὴν πρόφασιν τῆς ἰσότητος ἐπιθυμεῖ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸν Μουσῆα»⁸⁴. Σημειώνει ἐπίσης ὅτι «μέγα μέρος τοῦ λαοῦ εἶχε συμμερισθεῖ τὴν ἀνταρσίαν ταύτην»⁸⁵. Τὸ παραπάνω περιστατικὸ τε-

82. Βλ. τὴ σχετικὴ συζήτηση καθὼς καὶ πλούσια βιβλιογραφία στὸ HESS, *The Early Development of Canon Law*, σσ. 24-7.

83. Ἀριθμοί, 16. 3.

84. Ἀρχιμανδρίτου ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ Ι., *Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη κατὰ τοὺς Ὅ: Κείμενον, ἐρμηνευτικὴ παράφρασις, ἐβραϊκὴ ἀρχαιολογία, προβλήματα, σχόλια - χάρται, iii, Λευϊτικόν, Ἀριθμοὶ Δευτερονόμιον*, 2η ἔκδοσις ἠϋξημένη (Καλαμάτα 1966), σ. 105. Ἡ μετάφρασις τοῦ στίχου 3 ποὺ παραθέτω βασίζεται ἐπὶ τὴν παράφρασις τοῦ π. Ἰωὴλ.

85. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ Παλαιὰ Διαθήκη*, iii, *Λευϊτικόν, Ἀριθμοὶ Δευτερονόμιον*, σ. 108.

λειώνει με την καταδίκη τῶν ἐπαναστατῶν ἀπὸ τὸ Θεό: «καὶ ἠνοιχθη ἡ γῆ καὶ κατέπιεν αὐτοὺς καὶ τοὺς οἴκους αὐτῶν καὶ πάντας τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ὄντας μετὰ Κορὲ καὶ τὰ κτήνη αὐτῶν. Καὶ κατέβησαν αὐτοὶ καὶ ὅσα ἔστιν αὐτῶν ζῶντα εἰς Ἄδου»⁸⁶.

Ἡ προώθηση τῆς συνοδικότητος δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἔχει καμία σχέση μετέτοιου εἶδους ἀνταρσίες. Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ τὴν ἐπικαλεῖται κανεὶς ὡς συγκεκαλυμμένη «ἀξίωση ἰσχύος». Οἱ ἀρχιερεῖς, οἱ ἱερεῖς, οἱ διάκονοι, καὶ ὁ λαὸς διακρίνονται μεταξύ τῶν μετὰ βία τῶν δωρεῶν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ, πού δὲν μποροῦν ποτὲ νὰ καταστοῦν ἀντικείμενο διεκδίκησης, διαπραγματεύσεως, ἢ συναλλαγῆς. Ἡ Ἐκκλησία μας ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ ἐπισκόπους πού θὰ τὴν ποιμαίνουν θεοφιλῶς, πού θὰ συγκροτοῦν τὴν ἐνότητά της, ἀλλὰ καὶ πού θὰ σέβονται τὴ συνοδική της λειτουργία. Ἔχει ἐπίσης ἀνάγκη ἀπὸ ἱερεῖς πού θὰ τιμοῦν τὸν ἐπίσκοπό τους ὄχι στὰ λόγια ἀλλὰ στὴν πράξη, καὶ πού θὰ εἶναι πρόθυμοι νὰ συνεργάζονται μὲ ἐκεῖνον, μεταξύ τους, καὶ μετὰ τοὺς ἐνοριῖτες τους. Ἡ Ἐκκλησία ἔχει τέλος ἀνάγκη ἀπὸ λαϊκοὺς πού δὲν θὰ σχετίζονται μετὰ τὴν Ἐκκλησία ὅπως οἱ θεατῆρες μιᾶς παράστασης μετὰ τοὺς ἠθοποιούς, ἀλλὰ πού θὰ γνωρίζουν ὅτι συναποτελοῦν τὴν Ἐκκλησία καὶ ὅτι ἡ ιδιότητά τους ὡς μελῶν τοῦ «βασιλείου ἱερατεύματος» συνεπάγεται «δικαιώματα» ἀλλὰ καὶ εὐθύνες.

Ἡ συνοδικότητα δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἔκφραση τῆς ὀρθῆς λειτουργίας τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. «Οὐ δύναται δὲ ὀφθαλμὸς εἰπεῖν τῇ χειρὶ· χρειᾶν σου οὐκ ἔχω· ἢ πάλιν ἡ κεφαλὴ τοῖς ποσίν· χρειᾶν ὑμῶν οὐκ ἔχω· ἀλλὰ πολλῶ μᾶλλον τὰ δοκοῦντα μέλη τοῦ σώματος ἀσθενέστερα ὑπάρχειν ἀναγκαῖά ἐστι, καὶ ἃ δοκοῦμεν ἀτιμότερα εἶναι τοῦ σώματος, τούτοις τιμὴν περισσότεραν περιτίθεμεν... Ὑμεῖς δὲ ἐστὲ σῶμα Χριστοῦ καὶ μέλη ἐκ μέρους»⁸⁷.

Ὅλοι εἴμαστε μέλη τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. Τόσο ἡ εὐρυθμὴ λειτουργία αὐτοῦ τοῦ σώματος ὅσο καὶ ἡ ἱεραποστολική του μαρτυρία ἀπαιτοῦν τὴ συμμετοχὴ καὶ τὴ συνεργασία ὅλων μας. Ἡ συνοδικότητα στὸ χῶρο τῆς ἐπισκοπῆς ἀποτελεῖ ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴν ὀρθὴ λειτουργία καὶ τὴν ἀποτελεσματικὴ μαρτυρία τῆς Ἐκκλησίας μας.

86. Ἀριθμοί, 16. 32-3.

87. Α΄ πρὸς Κορινθίους, 12. 21-23 καὶ 27.